ΔΟΚΙΜΙΑ ΣΤΗΝ ΣΥΝΤΕΧΝΙΑΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Ugo Spirito

Μετάφραση – Επιμέλεια: Vanguardist

Περιεχόμενα

Εισαγωγή

Ο Ugo Spirito (1896–1979) υπήρξε μια από τις πλέον χαρακτηριστικές μορφές της ιταλικής και φασιστικής διανόησης του 20ού αιώνα. Το 1932 διορίστηκε καθηγητής πολιτικής και συντεχνιακής οικονομίας στο Πανεπιστήμιο της Πίζας. Στη συνέχεια δίδαξε φιλοσοφία στα πανεπιστήμια της Μεσσήνης και της Γένοβας και έπειτα καθηγητής θεωρητικής φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο της Ρώμης. Υπήρξε συνδιευθυντής του «Giornale critico della filosofia italiana», πρόεδρος του «Ιδρύματος Φιλοσοφικών Σπουδών G. Gentile» και μέλος της Accademia dei Lincei. Μαθητής του Giovanni Gentile και επηρεασμένος από τον πρακτικό ιδεαλισμό (Actual Idealism), ο Spirito στράφηκε στη φιλοσοφική θεμελίωση του Συντεχνιακού Κράτους, προτείνοντας μια εναλλακτική στο φιλελεύθερο και μαρξιστικό πρότυπο της οικονομικής οργάνωσης. Η συμβολή του στον θεωρητικό εμπλουτισμό της φασιστικής ιδεολογίας είναι αναμφισβήτητη, ωστόσο το έργο του ξεχωρίζει για την φιλοδοξία του να συγκροτήσει ένα συνεπές, φιλοσοφικά και ιδεολογικά, σύστημα όπου κράτος, κοινωνία και οικονομία συντίθενται σε ένα ενιαίο οργανικό σύνολο εμπνευσμένο από την νεο-εγελιανή διαλεκτική που χαρακτηρίζει την φιλοσοφία του Gentile.

Στο παρόν έργο, παρουσιάζονται για πρώτη φορά στο ελληνικό κοινό, βασικές θέσεις του Spirito γύρω από την έννοια της σχεδιασμένης οικονομίας και του Συντεχνιακού Κράτους. Έχοντας ως δεδομένο πως ο ιστορικός ηγέτης του Φασισμού, όχι μόνο ενέκρινε τις θέσεις του Spirito, αλλά τις χαρακτήρισε και ως «ορθόδοξες» ως προς το φασιστικό δόγμα, καθιστά τις παρακάτω αναλύσεις έναν ιδεολογικό οδοδείκτη, αλλά και σημαντικότατο ιστορικό τεκμήριο για την ολιστική κατανόηση του Φασισμού από τους σημερινούς μελετητές ή οπαδούς του.

I. Η Σχεδιασμένη Οικονομία

(Nuovi studi di diritto, economia e politica, U. Spirito, 1932, fasc. III-V, σ. 145-53.)

Η παρέμβαση του κράτους στην οικονομική ζωή γίνεται καθημερινά όλο και πιο σημαντική και βαθιά, επεκτεινόμενη μέχρι τα πιο περιφερειακά και λεπτά σημεία του συστήματος, εκεί όπου κάποτε η ιδιωτική ιδιοκτησία φάνταζε ως ανυπέρβλητο εμπόδιο. Και όλοι — ή τουλάχιστον όσοι δεν είναι εγκλωβισμένοι σε επιστημονικές ή πολιτικές προκαταλήψεις — αναγνωρίζουν πως αυτή η συνεχής διεύρυνση της κρατικής παρέμβασης αποτελεί αναγκαίο και ουσιαστικό χαρακτηριστικό της σύγχρονης ζωής. Ωστόσο, ταυτόχρονα, είναι επίσης κοινή η αίσθηση πως η κρατική παρέμβαση, όπως εφαρμόζεται σήμερα, δεν λειτουργεί ικανοποιητικά: είναι αναγκαία, αλλά συνάμα φαντάζει περισσότερο ως κακό παρά ως καλό, περισσότερο ως αναγκαστική αντίδραση παρά ως συνειδητή και δημιουργική πράξη. Το κράτος παρεμβαίνει γιατί η πραγματικότητα απειλεί με καταστροφή και απαιτεί άμεση δράση. Παρεμβαίνει γιατί, χωρίς αυτό, βασικοί μηχανισμοί της οικονομίας θα σταματούσαν, οδηγώντας σε πλήρη κατάρρευση· παρεμβαίνει, κυρίως, επειδή η υποτιθέμενη οικονομική ισορροπία δεν μπορεί να επιτευχθεί αυτόματα, και η αναμονή για την αυθόρμητη εγκαθίδρυσή της θα είχε ως τίμημα τον θάνατο εκατομμυρίων από την πείνα. Όμως, επειδή αυτός ο ρόλος συνίσταται σε μια άμεση αναγκαιότητα, η παρέμβαση μοιάζει περισσότερο με φάρμακο για έναν άρρωστο οργανισμό, παρά με τροφή για έναν υγιή. Αποτελεί ένα μέσο για να διατηρηθεί στη ζωή ένας καταρρέων οργανισμός, όχι μία αρχή αναγέννησης. Έτσι, η παρέμβαση, όσο κι αν διευρύνεται, αποτυγχάνει στον στόχο της: είναι ταυτόχρονα υπερβολική και ανεπαρκής, και όσο πιο πολύ επεκτείνεται, τόσο πιο φανερή γίνεται η αναποτελεσματικότητά της. Υπερβολική, επειδή απαιτεί συνεχή αναδιανομή πλούτου και εισοδημάτων, αποσταθεροποιώντας την οικονομία· ανεπαρκής, γιατί όσο περισσότερο επεμβαίνει το κράτος, τόσο πιο διάσπαρτες και εξαντλημένες γίνονται οι δυνάμεις του.

Ποια είναι λοιπόν η αιτία αυτής της αντιφατικής και μη βιώσιμης κατάστασης και ποια η λύση;

Η βασική αιτία είναι ότι η κρατική οικονομική δράση εξακολουθεί να βασίζεται σε φιλελεύθερες αρχές: προχωρά και επεκτείνεται, αλλά πάντα εντός ενός πλαισίου όπου κυριαρχεί ο οικονομικός ατομικισμός. Επομένως, ισχύουν ακόμα πλήρως όλες οι κριτικές που οι κλασικοί οικονομολόγοι απηύθυναν στην κρατική παρέμβαση. Αν η οικονομική ζωή βασίζεται στην ελευθερία των ατόμων και την αυτόνομη δράση των οικονομικών δυνάμεων, τότε κάθε παρέμβαση που περιορίζει αυτή την ελευθερία είναι κατ’ αρχήν επιζήμια. Η φιλελεύθερη οικονομία αποδεχόταν την παρέμβαση μόνο ως εξαίρεση και για εξωοικονομικούς λόγους. Η φασιστική οικονομία την αποδέχεται σε μεγαλύτερη έκταση και κυρίως για καθαρά οικονομικούς λόγους· όμως αυτή η διεύρυνση της παρέμβασης δεν συνοδεύεται από μια αντίστοιχη αλλαγή στο οικονομικό πλαίσιο όπου εφαρμόζεται. Είναι φανερό πως αν θέλουμε να διατηρήσουμε τον οικονομικό ατομικισμό (δηλαδή την ιδιωτική πρωτοβουλία), πρέπει να αποδεχθούμε και την αρχή της μη παρέμβασης. Αν αντίθετα θέλουμε να υποστηρίξουμε τη συστηματική ανάγκη για παρέμβαση, τότε οφείλουμε να εγκαταλείψουμε τον ατομικισμό. Αν και στην πράξη οι ατομικιστικές αρχές υποχωρούν, αυτή η αλλαγή έχει μόλις ξεκινήσει. Βρισκόμαστε λοιπόν σε μια μεταβατική φάση, επικίνδυνη, διότι συνυπάρχουν μια οικονομία βασισμένη σε ατομικές αρχές με μια κρατική παρέμβαση που συνεχώς την υπονομεύει και την απορρυθμίζει. Με άλλα λόγια, όσο πιο γρήγορα ξεπεράσουμε αυτή τη φάση, τόσο πιο γρήγορα θα

μπορέσουμε να επιλύσουμε την αντίφαση και να αρνηθούμε κάθε κατάλοιπο του οικονομικού ατομισμού. Όσο αυτή η αντίφαση παραμένει, η κριτική του φιλελευθερισμού θα έχει πάντα λογική βάση και η κρατική παρέμβαση θα γίνεται όλο και πιο βαριά και επικίνδυνη.

Ποιος είναι, λοιπόν, ο δρόμος για να ξεπεραστεί αυτή η αντίφαση και η κρίση που προκαλεί;

Μπορεί να φανεί από τον τρόπο με τον οποίο σήμερα το κράτος παρεμβαίνει. Υπάρχουν πολλές ιδιωτικές επιχειρήσεις που λειτουργούν με δικούς τους οικονομικούς στόχους. Όταν κάποια από αυτές αντιμετωπίζει κρίση και απειλείται με χρεοκοπία, με κίνδυνο να παρασύρει και άλλους, το κράτος σπεύδει να τη σώσει. Αυτό, όμως, επιτυγχάνεται μόνο εάν εξαναγκαστούν, άμεσα ή έμμεσα, άλλες επιχειρήσεις να παραχωρήσουν μέρος των πόρων τους. Όταν οι επιχειρήσεις που χρειάζονται στήριξη είναι πολλές και οι πόροι που απαιτούνται σημαντικοί — δηλαδή όταν η κρατική παρέμβαση επεκτείνεται — τότε η συνολική οικονομία διαταράσσεται βαθιά, και η συνεχής, ανοργάνωτη μεταφορά πλούτου υπό την πίεση άμεσων αναγκών οδηγεί μοιραία σε καταστροφή. Για να σωθεί ο ισολογισμός μιας επιχείρησης, θίγεται αυτός άλλων επιχειρήσεων, ανοίγοντας τον δρόμο για νέα προβλήματα και νέες παρεμβάσεις, σε έναν ατέρμονο, επιταχυνόμενο κύκλο που καθιστά αδύνατη την επιστροφή στην αρχική ισορροπία.

Χαρακτηριστικά του σημερινού κρατικού παρεμβατισμού είναι τα εξής:

α) η επιμονή στην ύπαρξη ενός ακαθόριστου πλήθους ιδιωτικών επιχειρήσεων

β) η άγνοια εκ μέρους του κράτους για την τεχνική και οικονομική τους ζωή μέχρι τη στιγμή που προκύπτει κίνδυνος.

γ) η διάσωση των λιγότερο βιώσιμων επιχειρήσεων εις βάρος των ισχυρότερων.

δ) η έμμεση και επομένως τυφλή αλλοίωση των ισολογισμών των τελευταίων και η άγνοια των πιθανών συνεπειών.

Συμπερασματικά: η κρατική παρέμβαση είναι άμεση και αποσπασματική, χαρακτηρίζεται από ασάφεια και την πλήρη απροσδιοριστία ως προς τα αποτελέσματά της.

Είναι αλήθεια, βέβαια, πως πέρα από αυτήν τη μορφή παρέμβασης — διασώσεις, επιδοτήσεις και συνακόλουθες φορολογικές επιβαρύνσεις — υπάρχει επίσης, στην πρακτική του καθεστώτος, ένα έργο πειθαρχίας της οικονομικής ζωής, ανεξάρτητο από την τύχη των επιμέρους επιχειρήσεων και εμπνευσμένο από τη βούληση για έναν νέο εθνικό οικονομικό σχεδιασμό. Παρόλα αυτά το έργο είναι καταδικασμένο να έχει ελάχιστο αποτέλεσμα όσο εξακολουθεί να υφίσταται η πρώτη μορφή παρέμβασης, που στερεί κάθε σταθερό θεμέλιο από τη νέα οικοδομική προσπάθεια. Πρέπει να ξεριζωθεί από τη ρίζα το κακό ζιζάνιο του οικονομικού ατομικισμού, αν θέλουμε να προχωρήσουμε χωρίς αυταπάτες.

Η άρνηση του οικονομικού ατομικισμού σημαίνει άρνηση της απόλυτης αυτονομίας της μεμονωμένης επιχείρησης. Σημαίνει, ίσως, ακόμα και την άρνηση της πολλαπλότητας των επιχειρήσεων, με την μετατροπή τους σε οργανικά στοιχεία της ενιαίας εθνικής επιχείρησης.

Αν κοιτάξουμε την λειτουργία ενός μεγάλου οικονομικού και χρηματοοικονομικού οργανισμού — μιας μεγάλης ανώνυμης εταιρείας, ενός τραστ, μιας τράπεζας κ.λπ. — παρατηρούμε ότι αποτελείται από πολλά σχετικά αυτόνομα στοιχεία (εργοστάσια, συνεργεία, αποθήκες, καταστήματα, υποκαταστήματα κ.λπ.), τα οποία όμως βρίσκονται σε στενή αλληλεξάρτηση και επιδιώκουν καθορισμένους οικονομικούς στόχους υπό την καθοδήγηση μιας κεντρικής διοίκησης και διαχείρισης. Αν θεωρήσουμε το Έθνος ως έναν οικονομικό οργανισμό και δεχτούμε πως διαθέτει δικούς του οικονομικούς σκοπούς, δεν μπορούμε να φανταστούμε τις επιχειρήσεις που το απαρτίζουν παρά μόνο ως αλληλένδετες και υποταγμένες σε μία ενιαία διεύθυνση και διοίκηση, στην οποία να υπάγονται οι επιμέρους διοικήσεις και διευθύνσεις. Είτε θα εγκαθιδρυθεί η ενιαία διοίκηση — και τότε η οικονομική ζωή του Έθνους θα αποκτήσει ουσιαστική ενότητα, η ζωή των επιμέρους επιχειρήσεων θα έχει σταθερό και σίγουρο ρυθμό, και η κρατική παρέμβαση δεν θα έχει πλέον λόγο ύπαρξης γιατί το κράτος θα ταυτίζεται με ολόκληρο τον οργανισμό, είτε δεν θα θελήσουμε να φτάσουμε στην ενιαία διοίκηση — και τότε το Έθνος θα βρίσκεται έρμαιο των επιμέρους συμφερόντων, η κάθε επιχείρηση θα συνεχίσει να ταλαντεύεται, υφιστάμενη διαρκείς κρίσεις και η κρατική παρέμβαση θα συνεχίσει αδιάκοπα, από συγκυρία σε συγκυρία, ένα διαρκές έργο του Σισύφου. Κάθε ενδιάμεση οδός δεν μπορεί παρά να είναι αυταπάτη. Ανάμεσα σε μια λογική λύση και μια παράλογη, το δίλημμα είναι απόλυτο και ο μεσαίος δρόμος οδηγεί αναπόφευκτα στο αρνητικό του τέλος.

Το να μιλάμε για «επιχείρηση» και «ενιαίο οικονομικό οργανισμό» δεν σημαίνει φυσικά ότι εξομοιώνουμε την οικονομική ζωή του Έθνους με αυτήν ενός τεράστιου τραστ. Είναι προφανές ότι, όταν πρόκειται για ένα τόσο ευρύ και σύνθετο σύστημα, οι διευθυντικές, οργανωτικές και διοικητικές αρχές πρέπει να είναι διαφορετικές, και ιδίως διαφορετική πρέπει να είναι η σχέση μεταξύ κέντρου και περιφέρειας. Ωστόσο, το Έθνος οφείλει να φέρει τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά μιας ενιαίας επιχείρησης — εκείνα που επιτρέπουν στις διάφορες συνιστώσες να συντίθενται και να δρουν αρμονικά. Και αυτά τα χαρακτηριστικά δεν μπορούν να υπάρξουν όσο δεν έχουν τεθεί οι απαραίτητες προϋποθέσεις κάθε ενιαίας δράσης: ο Σχεδιασμός και το όργανο που θα τον διατυπώσει και θα τον εφαρμόσει.

Σχεδιασμός σημαίνει μια ολοκληρωμένη και συστηματική θεώρηση όλων των οικονομικών δυνάμεων, ανάθεση ρόλου σε καθεμιά μέσα στον οργανισμό, καθορισμός του τελικού οικονομικού στόχου. Σχεδιασμός σημαίνει, εν συντομία, προϋπολογισμός. Κάθε επιχείρηση, όπως ξέρουμε, καταρτίζει τον δικό της, αλλά κάθε μία για τον εαυτό της, χωρίς άλλη μέριμνα κατά τη σύνταξη του προϋπολογισμού πέρα από τη μέγιστη ευημερία της ίδιας. Αλλά για να μεταφραστεί η ευημερία των μεμονωμένων επιχειρήσεων σε ευημερία του Έθνους — και αντιστρόφως — πρέπει οι επιμέρους προϋπολογισμοί να ενσωματώνονται σε έναν εθνικό και να απορρέουν από αυτόν. Αυτό, σε γενικές γραμμές, συμβαίνει ανέκαθεν, στο βαθμό που κάθε οικονομικός δρών παρακολουθεί τους προϋπολογισμούς των άλλων και προσπαθεί, με επιτυχία ή όχι, να συγχρονίσει τη δική του δράση με αυτή των υπολοίπων αλλά και στο βαθμό που το κράτος, έστω και έμμεσα, επιτηρεί και διαμορφώνει τους όρους για έναν βαθμό αρμονίας και συστηματικότητας στους σκοπούς και τα μέσα επίτευξής τους. Όμως πρόκειται για μια ενότητα εκ των πραγμάτων, που προκύπτει απλώς και μόνο από το γεγονός ότι υπάρχει μια κοινωνία: μια φυσική ενότητα που — αν και ασαφής και χαοτική — περιορίζει με κάποιον τρόπο τους ανεξέλεγκτους ατομικισμούς και τις διαλυτικές τάσεις˙ μια ενότητα για την οποία τόσο καμαρώνουν και ενθουσιάζονται οι φιλελεύθεροι κάθε είδους.

Τώρα, όμως, το ζητούμενο είναι να πειστούμε ότι αυτή η ενότητα είναι φτωχή. Είναι φυσική, ναι, αλλά μόνο υπό την έννοια ότι είναι η ελάχιστη δυνατή: χωρίς πειθαρχία, χωρίς νόμους, χωρίς αληθινή συνείδηση. Και παρ’ όλα αυτά, ακριβώς επειδή είναι μια ενότητα, αποτελεί ήδη μια αρχή συντονισμού και συνεννόησης, έναν σκοπό αμυδρά διατυπωμένο και αόριστα επιδιωκόμενο. Για να ξεπεράσουμε πραγματικά τον φιλελευθερισμό, χρειάζεται να υπερβούμε αυτό το ατελές σχέδιο ενότητας, που μοιάζει περισσότερο με χάος παρά με οργανωμένο σύστημα˙ να μην αρκούμαστε σε μια γενική συνεννόηση που κοστίζει δυσανάλογα περισσότερη ενέργεια απ’ όση αξίζει το αποτέλεσμα˙ να μη βαραίνει τον καθένα –και μάλιστα ανεπιτυχώς– το βάρος της ενοποίησης, που διαρκώς καταλήγει στον κατακερματισμό. Αντί γι’ αυτό, πρέπει να διατυπώσουμε ρητά ό,τι έως τώρα υφίσταται μόνο σιωπηρά˙ δηλαδή, να θέσουμε με σαφήνεια το ζήτημα της ενότητας, της συνεργασίας και της οργανωμένης δράσης — με άλλα λόγια, το ζήτημα του συνειδητού και συστηματικού προγραμματισμού της εργασίας. Όχι πια ο homo 6

oeconomicus, απόλυτος κυρίαρχος του εαυτού του και μοναδικός κριτής του συμφέροντός του σε ανταγωνισμό με τους άλλους˙ αλλά οι homines oeconomici, ήτοι ηθικά πρόσωπα, που αναζητούν από κοινού έναν σκοπό και έναν κανόνα, με βάση τους οποίους να ενεργούν με συντονισμό και σύμπνοια. Όποιος έχει εμπιστοσύνη στη σκέψη και τη λογική, δεν μπορεί παρά να αναγνωρίσει την ανάγκη αυτής της εξέλιξης της ζωής –και ειδικά της οικονομικής ζωής– προς ένα ιδεώδες ολοένα και μεγαλύτερης λογικής αρμονίας. Η ύψιστη έκφραση του ατομικισμού, ο καπιταλισμός, βρίσκεται πλέον στο τέλος της πορείας του και η τρομερή κρίση που έχει προκαλέσει αρχίζει ήδη να ανοίγει τα μάτια πολλών σχετικά με τον δρόμο που πρέπει να ακολουθήσουμε.

Χρειαζόμαστε, λοιπόν, προγραμματισμό – δηλαδή την υποταγή της ατομικής θέλησης και των προσωπικών στόχων στο συνολικό σύστημα, στο οποίο κάθε άτομο αποτελεί μέρος, με μια κατανομή της εργασίας που να είναι συνειδητά σχεδιασμένη, βάσει της αποτίμησης όλων των δυνάμεων που διαθέτει το Έθνος. Ένα πρόγραμμα που θα εμπλουτίζεται, θα τελειοποιείται και θα ανανεώνεται παράλληλα με την εξέλιξη και τη βελτίωση των στοιχείων του και των κριτηρίων με τα οποία διαμορφώνεται, και που ταυτόχρονα θα προχωρά με σταθερή συνέχεια και ενιαία κατεύθυνση, διασφαλίζοντας έτσι την αποτελεσματικότητα της δράσης όλων και του καθενός.

Για να υπάρξει όμως ένα τέτοιο πρόγραμμα, για να μπορέσει δηλαδή να διατυπωθεί και να εφαρμοστεί, είναι αναγκαία – το επαναλαμβάνουμε – μια ενιαία συνθετική σκέψη, ένα όργανο, μια ενωτική δύναμη που να εκφράζει τη θέληση του Έθνους.

Σήμερα, όμως, τέτοιο όργανο δεν υπάρχει και η ελπίδα για ριζική ανανέωση θα παραμένει μάταιη όσο δεν θεμελιώνεται και δεν τίθεται σε θέση πραγματικής γνώσης και διοίκησης.

Η εκπαίδευση έχει την κυβέρνησή της, ο στρατός έχει την κυβέρνησή του, η δικαιοσύνη το ίδιο. Η οικονομία όμως, δυστυχώς, δεν έχει ακόμη τη δική της κυβέρνηση. Ο φιλελεύθερος ατομικισμός έχει ριζώσει τόσο βαθιά στην οικονομία, που η διαμόρφωση ενός ενιαίου οργανισμού και κέντρου διεύθυνσης είναι ιδιαίτερα δύσκολη. Μπορεί να υπήρξε και να υπάρξει υπουργείο Εθνικής Οικονομίας όμως αυτό δεν συνεπάγεται την ύπαρξη πραγματικής κυβέρνησης της εθνικής οικονομίας, αφού λείπει ακόμη και η ίδια η έννοια του τι σημαίνει να κυβερνά κανείς την οικονομία. Υπάρχουν όργανα που ρυθμίζουν επιμέρους οικονομικά φαινόμενα, δεν υπάρχει όμως όργανο που να τα γνωρίζει και να τα ενοποιεί όλα. Υπάρχει, για παράδειγμα, το υπουργείο Οικονομικών, το οποίο συντονίζει πολλές όψεις της οικονομικής ζωής του έθνους αλλά δίπλα του υπάρχει το υπουργείο Γεωργίας, το υπουργείο Συγκοινωνιών, το υπουργείο Συντεχνιών – όλα ρυθμίζουν θεμελιώδεις οικονομικούς τομείς, χωρίς να υπάρχει καμία εξουσία ή έστω παρατηρητήριο που να μελετά ή να ρυθμίζει τις αλληλεπιδράσεις ανάμεσά τους. Ακόμη κι αν παραβλέψουμε το γεγονός ότι κανένα από αυτά τα υπουργεία δεν φροντίζει ειδικά για τον συντονισμό της ιδιωτικής βιομηχανίας, είναι αναμφισβήτητο ότι ούτε καν στο πεδίο της ρητά ρυθμιζόμενης οικονομίας δεν υπάρχει και δεν μπορεί να υπάρξει ενιαία διεύθυνση.

Το φασιστικό καθεστώς δημιούργησε το Υπουργείο των Συντεχνιών και με αυτό έθεσε το πρόβλημα μιας πραγματικής οικονομικής διακυβέρνησης. Ωστόσο, βρισκόμαστε ακόμη στα πρώτα βήματα, καθώς το νέο αυτό όργανο συναντά συνεχώς νομικούς και πραγματικούς περιορισμούς, κληρονομημένους από τα θεσμικά όργανα και τις μεθόδους του παρελθόντος. Ούτε μπορούμε να ελπίζουμε πως το πρόβλημα που τέθηκε με την ίδρυσή του θα μπορέσει να λυθεί πλήρως από το ίδιο το όργανο διότι, ακόμη κι αν μέσω των συντεχνιών επιτυγχανόταν η καθοδήγηση όλης της ιδιωτικής οικονομικής δραστηριότητας, θα παρέμενε πάντοτε εκτός της αρμοδιότητάς του ένα ολόκληρο πεδίο: η κατεξοχήν κρατική οικονομική δραστηριότητα. Το πρόβλημα αναδείχθηκε εκ νέου με μεγαλύτερη σαφήνεια και κατεπείγοντα χαρακτήρα, όταν έγινε αισθητή η ανάγκη ίδρυσης του Εθνικού Συμβουλίου των Συντεχνιών, ανώτατου οργάνου και κέντρου συντονισμού της οικονομικής ζωής της χώρας. Όμως ούτε και αυτή

η νέα συνέλευση κατάφερε να επιλύσει το πρόβλημα, τόσο λόγω των περιορισμών στην αρμοδιότητά της, όσο και λόγω της φύσης της ως οργάνου με διακοπτόμενη λειτουργία.

Για να κατανοήσουμε καλύτερα το ζήτημα και να αναδείξουμε την ουσιώδη ανάγκη που πρέπει να ικανοποιηθεί, αρκεί να αναρωτηθούμε: Υπάρχει άραγε, έστω και σε κάποια γωνιά της Ιταλίας, ένα γραφείο οποιουδήποτε είδους που να γνωρίζει ποια είναι η μεταξύ των οικονομικών μέτρων σχέση που θεσπίζουν τα επιμέρους υπουργεία; Υπάρχει κάποιο όργανο που να μελετά φαινόμενα όπως η μετακύλιση των φόρων, η κατανομή του δημόσιου χρέους, οι σχέσεις μεταξύ γεωργίας και βιομηχανίας, μισθών και φόρων, κυκλοφορίας και τιμών, κερδών και προσόδων; Υπάρχουν, είναι αλήθεια, δημόσιοι ή ιδιωτικοί φορείς που μελετούν συστηματικά ορισμένα οικονομικά φαινόμενα — για παράδειγμα, τις ανώνυμες εταιρείες, τις τράπεζες, τα δημόσια έργα, τη ναυτιλία, τη βιομηχανία. Ωστόσο ποιος μελετά όλα αυτά τα φαινόμενα στις μεταξύ τους αλληλεπιδράσεις;

Αρκεί, επαναλαμβάνω, να θέσει κανείς αυτά τα ερωτήματα, για να αντιληφθεί αμέσως την απόσταση που ακόμη μας χωρίζει από μια πραγματική οικονομική διακυβέρνηση. Διότι το να κυβερνάς σημαίνει, πρώτα απ' όλα, να γνωρίζεις — και γνώση σημαίνει σύστημα. Αν, όμως, αναθέτουμε κάθε αρμοδιότητα για τα οικονομικά φαινόμενα σε γενικούς πολιτικούς ή εξειδικευμένους γραφειοκράτες, από ποιον μπορούμε να περιμένουμε την υπέρβαση της εμπειρικότητας και της επιφανειακής θεώρησης; Από ποιον μπορούμε να απαιτήσουμε τη διαμόρφωση ενός εθνικού προγράμματος;

Θεωρητικά, ένα τεχνικό, κεντρικό, συντονιστικό γραφείο θα μπορούσε να είναι η Κεντρική Στατιστική Υπηρεσία. Ωστόσο, η τελευταία λειτουργεί περισσότερο σε θεωρητικό επίπεδο, λαμβάνοντας καθημερινά αριθμούς που δεν είναι τίποτε άλλο παρά απλοί αριθμοί, αριθμοί και αριθμοί. Κατά καιρούς, κάποιος διακατεχόμενος από περιέργεια, τους ελέγχει. Κάπου κάποιος γραφειοκράτης ενός υπουργείου ξεφυλλίζει αφηρημένα το Ετήσιο Στατιστικό Δελτίο για να καταλήξει σε κάποιο συμπέρασμα, ήδη διαμορφωμένο κατά προσέγγιση. Όμως, χρειάζεται κάτι πολύ περισσότερο για να μεταβεί κανείς από τους αριθμούς στην πραγματικότητα, από τα δεδομένα στα συμπεράσματα. Αυτό που λείπει από το Στατιστικό Γραφείο είναι το όργανο που θα κάνει χρήση των δεδομένων για να κυβερνήσει. Η έλλειψη αυτή καθιστά συχνά αφηρημένη, πλεονάζουσα ή και άχρηστη την τεράστια δραστηριότητά του.

Ας δημιουργήσουμε, λοιπόν, αυτό το όργανο, το οποίο είναι θεμελιώδης προϋπόθεση της νέας οικονομίας και ας δούμε πρώτα από όλα ποιες απαιτήσεις πρέπει να ικανοποιεί.

Δεν είναι εδώ απαραίτητο να ανησυχούμε υπερβολικά για τη νομική του φύση. Το σημαντικό είναι να υπάρχει και να αποτελεί τη βάση για μια ουσιαστική διακυβέρνηση. Καταρχήν, ίσως θα έπρεπε να ειπωθεί ότι δεν θα έπρεπε να υπάγεται σε κάποιο συγκεκριμένο υπουργείο, δεδομένου ότι διάφορα υπουργεία ασχολούνται με διαφορετικές πτυχές της οικονομικής ζωής του Έθνους, ούτε θα έπρεπε να έχει αποκλειστικά τεχνικό ή γραφειοκρατικό χαρακτήρα, αποκομμένο από τη σύγχρονη πολιτική πραγματικότητα. Η θέση του θα μπορούσε βρίσκεται υπό την εποπτεία του ανώτατου ρυθμιστικού οργάνου της οικονομίας, δηλαδή του Εθνικού Συμβουλίου των Συντεχνιών, εντός του οποίου θα αποτελεί το μόνιμο τεχνικό γραφείο. Σήμερα, το Συμβούλιο συνεδριάζει σε καθορισμένες περιόδους και ασχολείται μόνο με ορισμένα γενικά προβλήματα, τα οποία εξετάζονται αναγκαστικά με συνοπτικό τρόπο. Όμως αυτό το έργο της ανώτατης καθοδήγησης δεν υποστηρίζεται από μια μεθοδική παρατήρηση των γεγονότων ούτε από μια συστηματική συλλογή δεδομένων, με αποτέλεσμα οι αποφάσεις της συνέλευσης να έχουν κατά κύριο λόγο διαισθητικό χαρακτήρα και να στερούνται εκείνης της ακρίβειας, της επιδέξιας σύνδεσης και της

φροντίδας για την λεπτομέρεια που είναι απολύτως αναγκαίες για την ομαλή λειτουργία ενός οικονομικού οργανισμού. Ούτε, από την άλλη πλευρά, μπορεί το Υπουργείο των Συντεχνιών, στην παρούσα του μορφή, να επιτελέσει αυτό το έργο με πραγματική επάρκεια, καθώς δεν διαθέτει κατάλληλους τεχνικούς μηχανισμούς.

Όσον αφορά τη συγκρότηση του νέου αυτού γραφείου, θα μπορούσαν να αναζητηθούν τα βασικά του στελέχη μέσα στο ίδιο το Συμβούλιο. Οι λεγόμενοι εμπειρογνώμονες θα μπορούσαν να είναι οι επικεφαλής του, καθώς πρόκειται για επιστήμονες που συνδυάζουν επιστημονική κατάρτιση με πολιτική εμπειρία, και οι οποίοι είναι επομένως σε θέση να προετοιμάσουν ένα στέρεο έδαφος για συζήτηση και λήψη αποφάσεων, τόσο για τους συναδέλφους τους στη συνέλευση όσο και για τα υπόλοιπα υπεύθυνα όργανα του Κράτους. Το γραφείο αυτό θα έπρεπε, φυσικά, να διαθέτει εξαιρετικά ικανούς τεχνικούς σε κάθε τομέα της οικονομικής ζωής (βιομηχανία, γεωργία, εμπόριο, τραπεζικό σύστημα, δημόσια οικονομία κ.λπ.), να συνδυάζει θεωρητικούς και πρακτικούς μελετητές που έχουν τη συνήθεια να κατανοούν τα φαινόμενα στο σύνολό τους, και εκτελεστικά όργανα, συνηθισμένα στο να εντοπίζουν και να ξεπερνούν τις ενδεχόμενες δυσκολίες και τα εμπόδια που εμφανίζονται σε κάθε βήμα, απειλώντας διαρκώς την ομαλότητα της διαδικασίας. Άνθρωποι ικανοί να εργαστούν υπάρχουν σε κάθε τομέα. Η ομαδική εργασία και η συνεργασία στη μελέτη των διαφόρων πλευρών των προβλημάτων θα τους βοηθήσει να ξεφύγουν από τον αφηρημένο χαρακτήρα που σήμερα τους παγιδεύει, και να μετατραπούν σε πραγματικούς τεχνικούς — δηλαδή σε πολιτικούς τεχνικούς. Η επιστήμη και η ζωή, που σήμερα απέχουν μεταξύ τους όσο η πολιτική οικονομία από την οικονομική πολιτική ή όσο η έδρα του πανεπιστημίου από τη βιοποριστική πρακτική, θα συναντηθούν και θα αλληλοεμπλουτιστούν. Αυτό που σήμερα μοιάζει με ουτοπία, θρεμμένη από ιδεολογίες, αύριο θα γίνει κοινή πεποίθηση και συντονισμένη δράση όλων. Ο φιλελευθερισμός, και ιδιαίτερα ο οικονομικός, διαχώρισε την επιστήμη από τη ζωή, καθιστώντας την πρώτη παθητική παρατηρήτρια των νόμων της δεύτερης. Ο Κορπορατιβισμός τις ενώνει, κάνοντας την επιστήμη δημιουργική αρχή της ζωής. Το "Laissez-faire" υποχρέωνε τον καθηγητή να κοιτά από ψηλά, από την έδρα του. Ο οικονομικός σχεδιασμός τον τραβά προς τα κάτω, για να χαράξει τις κατευθυντήριες γραμμές της οικονομικής δράσης.

Όσον αφορά τις λειτουργίες του οργάνου, ο σαφής καθορισμός τους απορρέει από τον ίδιο τον σκοπό που πρέπει να επιδιώκει: πρώτα τη γνώση της οικονομίας του Έθνους και κατόπιν την καθοδήγησή της. Για να τη γνωρίσει, είναι καταρχάς αναγκαίο να δημιουργήσει τα κατάλληλα εργαλεία εργασίας, να διαθέτει εξαιρετικές ερευνητικές αρμοδιότητες, να συγκεντρώνει και να συντονίζει τα δεδομένα που προέρχονται από τις πιο ποικίλες εθνικές και διεθνείς πηγές. Πρόκειται για τη συστηματική μελέτη της λειτουργίας των δημόσιων και ιδιωτικών φορέων, την ανάγνωση όλων των ισολογισμών, την παρακολούθηση όλων των αγορών, την εποπτεία της εσωτερικής και εξωτερικής τραπεζικής κίνησης, ώστε να αποκαλυφθούν όλες οι αλληλεπιδράσεις των οικονομικών φαινομένων μέσα από μια ολοκληρωμένη και συνεκτική προσέγγιση. Μόνο πάνω στη βάση αυτής της γνώσης θα είναι δυνατό να αρχίσει η χάραξη των γραμμών μιας συστηματικής δραστηριότητας, η οποία θα αποσπάσει την οικονομική ζωή από τη σημερινή αναρχία και θα εξαλείψει πολλές άχρηστες σπατάλες δυνάμεων. Θα καταστεί, δηλαδή, δυνατό να αρχίσει η διαμόρφωση εκείνου του προγράμματος για το οποίο ήδη έγινε λόγος, και το οποίο αποτελεί την πρωταρχική προϋπόθεση για μια πραγματική Συντεχνιακή Οικονομία.

Σήμερα το Κράτος παρεμβαίνει επειδή δεν μπορεί να μην παρέμβει. Παρόλα αυτά ήδη η ίδια η λέξη "παρέμβαση" υποδηλώνει την ανωμαλία αυτής της ενέργειας: παρεμβαίνουμε μόνο όταν κάτι δεν λειτουργεί σωστά, και η ίδια η Χάρτα της Εργασίας είναι ρητή ως προς αυτό. Όμως απαιτείται ένα εντελώς διαφορετικό βήμα, και το χάσμα ανάμεσα στην ιδιωτική και τη δημόσια οικονομία πρέπει να ξεπεραστεί πλήρως. Ωστόσο, το Κράτος, εξαιτίας της

μακράς φιλελεύθερης και αποστασιοποιημένης του παράδοσης, δεν διαθέτει τα μέσα ούτε τους ανθρώπους με την ικανότητα να το πράξουν. Πιεσμένο από τις περιστάσεις και υποχρεωμένο, από τις ίδιες τις αρχές της φασιστικής επανάστασης, να μετασχηματίσει την εθνική οικονομία σε μια συνειδητά οργανική οικονομία, προσπαθεί να κινηθεί διαισθητικά και εμπειρικά, με μια συνεχή και σχεδόν σπασμωδική προσπάθεια προσαρμογής. Αυτό όμως δεν είναι δυνατό να συνεχιστεί χωρίς σοβαρούς κινδύνους και από την άλλη, η ίδια η λογική των πραγμάτων θα επιβάλει, με όλο και πιο επιταχυνόμενο ρυθμό, την ανάγκη για μια καθοδηγητική δράση όλο και πιο εκτεταμένη και σφαιρική. Είναι επομένως αναγκαίο να ληφθούν μέτρα το ταχύτερο δυνατό και να προετοιμαστούν τα μέσα και οι άνθρωποι που είναι ικανοί να κατευθύνουν συστηματικά τον οργανισμό, συγκροτώντας εκείνον τον “οικονομικό εγκέφαλο” του Έθνους, ο οποίος θα σηματοδοτήσει την οριστική μετάβαση από τη φιλελεύθερη στην Συντεχνιακή Οικονομία.

II. Η Σχεδιασμένη Συντεχνιακή Οικονομία

(L'Economia Programmatica, U. Spirito, Firenze 1933, σελ. 169-185)

Ο όρος Σχεδιασμένη Οικονομία αναφέρεται συνήθως σε μια οικονομία ρυθμιζόμενη, ελεγχόμενη ή κατευθυνόμενη, δηλαδή, μια οικονομία που προϋποθέτει, αφενός, την ύπαρξη παραγωγικών δυνάμεων και, αφετέρου, μια εξουσία που τις ρυθμίζει ή τις ελέγχει. Οι θεωρητικές και πρακτικές συνέπειες αυτής της αντίληψης εντείνονται μέρα με τη μέρα και προκαλούν τις πιο παράλογες και αβάσιμες αντιδράσεις – ακόμα και απέναντι σε όσα συνιστούν τη βαθύτερη και αδιαμφισβήτητη αξία του νέου αυτού προσανατολισμού. Η μεγαλύτερη παρεξήγηση οφείλεται, φυσικά, στο γεγονός ότι ο ρυθμιστικός ρόλος αποδίδεται εκ νέου στο παλιό γραφειοκρατικό κράτος, ενάντια στο οποίο δικαίως είχε στραφεί η κλασική οικονομική σκέψη. Πολλοί σύγχρονοι μελετητές και πολιτικοί μιλούν ρητά για επιστροφή στον μερκαντιλισμό, λες και μπορούν μονομιάς να σβηστούν δύο αιώνες ιστορίας και να αγνοηθεί η μεγάλη εμπειρία του φιλελευθερισμού. Μια τέτοια θεώρηση αρκεί από μόνη της για να προκαλέσει την αντίδραση κάθε ανθρώπου με στοιχειώδη ιστορική και πνευματική ευαισθησία. Η κριτική στην υπεροχή του γραφειοκρατικού κράτους – η αποκάλυψη της ανεπάρκειάς του, της αυθαιρεσίας του και της καταστολής της ατομικής πρωτοβουλίας – δεν ήταν μάταιη καθώς έφερε καρπούς που δεν μπορούν πλέον να αγνοηθούν.

Μια απόπειρα υπέρβασης αυτού του δυϊσμού και της σχετικής υπεροχής του κράτους επιδιώχθηκε μέσω του κρατικού σοσιαλισμού (σ.σ. Ο κρατικός σοσιαλισμός, όπως αναφέρεται στο κείμενο, περιλαμβάνει συστήματα στα οποία το κράτος παρεμβαίνει στην οικονομία, ενώ παράλληλα επιτρέπει κάποιο βαθμό ιδιωτικής πρωτοβουλίας και ελεύθερης αγοράς. Ενδεικτικά παραδείγματα: Σοσιαλδημοκρατία, Βισμαρκιανό Staatsozialismus, παρεμβατικά κράτη μεσοπολέμου κτλ.), όπου ο έλεγχος ή η καθοδήγηση θεωρείται μερική και συμβαδίζει με μια λιγότερο ή περισσότερο εκτεταμένη σφαίρα ιδιωτικής ελευθερίας και πρωτοβουλίας. Πρόκειται για έναν συμβιβασμό που ούτε αναιρεί την ισχύ της φιλελεύθερης κριτικής στην κρατική παρέμβαση – όσο κι αν αυτή θεωρείται αναγκαία – ούτε αποφεύγει την αντίφαση της συνύπαρξης δύο διαφορετικών οικονομικών θελήσεων και σκοπών (του ιδιωτικού και του δημόσιου), από τη σύνθεση των οποίων υποτίθεται πως πρέπει να αναδυθεί ένας ενιαίος και αρμονικός οργανισμός.

Δεν προκαλεί, λοιπόν, έκπληξη που, απέναντι στην έννοια της σχεδιασμένης οικονομίας, κάθε σώφρων άνθρωπος στέκεται σκεπτικός και την αντιμετωπίζει με επιφυλακτικότητα. Ο μερκαντιλισμός και ο κρατικός σοσιαλισμός είναι ιδεολογίες και πολιτικές θεωρίες που ανήκουν πια στο παρελθόν. Είναι πια αναγκαίο να αναζητηθεί μια λύση που θα μας οδηγήσει εκτός του παραλογισμού.

Μένοντας στους παραδοσιακούς όρους του προβλήματος, υπάρχουν δύο έξοδοι διαφυγής από αυτή τη σύγχυση: είτε με επιστροφή σε μια καθαρά ιδιωτική αντίληψη, απορρίπτοντας κάθε κρατική παρέμβαση και εμπιστευόμενοι την υποτιθέμενη αυτόματη τάξη της αγοράς, είτε με εκχώρηση όλου του ελέγχου στο κράτος, αναγνωρίζοντάς του παντελή γνώση και ζητώντας να ρυθμίσει λεπτομερώς την παραγωγή, τη διανομή και την κατανάλωση.

Αρκεί να διατυπωθούν οι δύο αυτές λύσεις για να διαφανεί η αδιέξοδη φύση τους: όπως ο μερκαντιλισμός και ο κρατικός σοσιαλισμός είναι ιστορικά ξεπερασμένοι, έτσι και οι λογικές των απόλυτων σχημάτων — είτε της ατομικής αυθαιρεσίας, είτε της κρατικής αυθαιρεσίας — φαντάζουν ουτοπικές.

Το πρόβλημα της σχεδιασμένης οικονομίας είναι εσωτερικά παγιδευμένο σε ένα πεδίο γεμάτο αντιφάσεις και λογικές πλάνες, και δεν μπορεί να βρει ουσιαστική λύση χωρίς έναν ριζικό επαναπροσδιορισμό των όρων και των εννοιών του. Αυτήν ακριβώς την αναθεώρηση επιχειρεί να φέρει εις πέρας ο Κορπορατισμός στην Ιταλία, μακριά από κάθε αναχρονιστική νοσταλγία ή ανεδαφικό εκλεκτικισμό.

Για να ξεπεραστούν οι παραπάνω αντιφάσεις, είναι αναγκαίο να εγκαταλειφθεί η έννοια της εξουσιαστικής καθοδήγησης ή ρύθμισης, και να εμβαθύνουμε στην έννοια του "σχεδιασμού". Το ζήτημα της οικονομικής πολιτικής δεν μπορεί να λυθεί παρά σε επιστημονικό και τεχνικό επίπεδο. Είναι αυτονόητο ότι κανένας οικονομικός οργανισμός δεν μπορεί να ευημερήσει – ή έστω να λειτουργήσει – χωρίς ένα πρόγραμμα: αυτό αποτελεί το απαραίτητο θεμέλιο κάθε περαιτέρω ανάλυσης.

Απομένει να καθορίσουμε τις αναγκαίες και ικανές συνθήκες για τον λογικό σχεδιασμό ενός οικονομικού προγράμματος – δηλαδή, τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες ένα τέτοιο πρόγραμμα μπορεί πραγματικά να εφαρμοστεί.

Διακρίνουμε τέσσερα βασικά υποδείγματα:

α) Ατομικισμός ή Φιλελευθερισμός

β) Κρατικός Σοσιαλισμός

γ) Κρατισμός (Statismo) ή Ολοκληρωμένος Σοσιαλισμός

δ) Ολοκληρωμένος Κορπορατιβισμός (Corporativismo Integrale)

α) Σε ένα ατομικιστικό σύστημα, κάθε παραγωγική μονάδα καταρτίζει το πρόγραμμά της με αποκλειστικό γνώμονα την πρόβλεψη των τιμών της αγοράς, όπως αυτές καθορίζονται από τον ελεύθερο ανταγωνισμό. Σε αυτή την περίπτωση, για να είναι το πρόγραμμα λογικό και πραγματοποιήσιμο, απαιτείται γνώση των ικανοτήτων και των προθέσεων όλων όσων θα συμμετάσχουν στην αγορά κατά το χρονικό διάστημα δράσης της μονάδας. Αν μια τέτοια γνώση είναι εφικτή, τότε το ατομικιστικό καθεστώς είναι βιώσιμο. Σε αντίθετη περίπτωση, το φιλελεύθερο σύστημα πρέπει να εγκαταλειφθεί ως τεχνικά παράλογο.

Στην πράξη, όσο η οικονομία είναι πρωτόγονη, η αγορά περιορισμένη, οι επιχειρήσεις μικρές και τα οικονομικά σχέδια σχεδόν ομοιόμορφα – δηλαδή τα δεδομένα που πρέπει να προβλεφθούν είναι εύκολα εντοπίσιμα και αξιολογήσιμα – το φιλελεύθερο καθεστώς, ή μάλλον το καθεστώς με τάση προς τον φιλελευθερισμό, μπορεί να ευδοκιμήσει σχετικά. Τα οικονομικά σχέδια δηλαδή μπορούν να πραγματοποιηθούν με σχετική επιτυχία, με σφάλματα πρόβλεψης (κρίσεις), έστω και σημαντικά, αλλά όχι τόσο ώστε να θέσουν σε κίνδυνο τη γενική πορεία της ιστορικής εξέλιξης.

Όταν όμως η οικονομία γίνεται πιο σύνθετη (η αγορά σχεδόν ενιαία, οι επιχειρήσεις τεράστιες, τα προγράμματα όλο και πιο ποικίλα και λεπτομερή), δεν είναι πλέον δυνατό για τη μεμονωμένη επιχείρηση να προβλέπει με ικανοποιητική προσέγγιση και για αρκετό χρονικό διάστημα τις τιμές που θα διαμορφωθούν μέσω του ανταγωνισμού. Έτσι, το οικονομικό σχέδιο στερείται επαρκούς λογικής βάσης. Η οικονομία γίνεται τότε, σε όλο και μεγαλύτερο βαθμό, τυχαία ή συγκυριακή, και τα σφάλματα πρόβλεψης αυξάνονται, έως του σημείου να υπονομεύουν κάθε αναπτυξιακή στρατηγική. Με άλλα λόγια, η κρίση γίνεται γενικευμένη και ανυπέρβλητη.

β) Η αδυναμία παραμονής στα πλαίσια του φιλελεύθερου καθεστώτος στρέφει τις συνειδήσεις – ιδιαίτερα σε περιόδους κρίσης – προς την προστατευτική δράση του Κράτους. Από τη μία πλευρά, οι ιδιώτες, τρομοκρατημένοι από τα σφάλματα των προβλέψεών τους, ζητούν από το Κράτος να διορθώσει τις τιμές της αγοράς ώστε να προσαρμόζονται στα οικονομικά σχέδιά τους. Από την άλλη, το Κράτος, ανήσυχο για την πτώση τεράστιων

επιχειρήσεων, θεωρεί καθήκον του να καταστήσει αυτά τα οικονομικά σχέδια τεχνητώς πραγματοποιήσιμα. Έτσι, στον κρατικό σοσιαλισμό – που αποτελεί τον τρόπο επιβίωσης των κυριότερων κρατών του κόσμου σήμερα – η ανεπαρκής λογική βάση των σχεδίων των μεμονωμένων επιχειρήσεων επιχειρείται να αναπληρωθεί με περιστασιακή κρατική παρέμβαση, η οποία τελικά αφαιρεί κάθε υπόλειμμα λογικής από τα επόμενα σχέδια των ιδιωτών. Αν ήταν δύσκολο για τους ιδιώτες να προβλέψουν τις τιμές που θα διαμορφώνονταν από τη λειτουργία των οικονομικών δυνάμεων, τώρα καθίσταται ακόμα πιο δύσκολο – και μάλιστα αδύνατο – να προβλέψουν αιφνίδιες αλλαγές στην αγορά, ακόμα κι αν επηρεάζεται μόνο ένα μέρος της από το Κράτος. Ο κρατικός σοσιαλισμός είναι το καθεστώς της οικονομίας που είναι το λιγότερο οργανωμένο – ή μάλλον το πιο παράλογα οργανωμένο – που μπορεί να φανταστεί κανείς.

γ) Σε καθεστώς εκτεταμένου κρατισμού ή πλήρους σοσιαλισμού, όπου έχουν εξαλειφθεί η έννοια του ελεύθερου ανταγωνισμού και η ίδια η έννοια της αγοράς ή του εμπορεύματος, ο σχεδιασμός διαμορφώνεται από το Κράτος, το οποίο καθορίζει με ολικό τρόπο την παραγωγή, τη διανομή και την κατανάλωση. Το πρόγραμμα αυτό σχεδιάζεται με βάση το ιδεώδες της μέγιστης ευημερίας για όλους, θεωρώντας όλους ίσους, υλικά ισοπεδωμένους και αδιάφορους απέναντι στην ρυθμιστική κρατική γραφειοκρατία. Ένα τέτοιο πρόγραμμα είναι λογικό και υλοποιήσιμο μόνο σε αφηρημένο επίπεδο. Στην πραγματικότητα του λείπει η πνευματική διαλεκτική αρχή που θα το μετέτρεπε από στατικό ιδεώδες σε δυναμικό. Από τη μία πλευρά, τα άτομα, για να είναι όλα ίσα, εξισώνονται στο επίπεδο των χειρότερων (μαρξιστική υποβάθμιση κάθε εργασίας σε υλική εργασία μετρήσιμη σε χρόνο). Από την άλλη πλευρά, το Κράτος, ως κεντρικός γραφειοκρατικός οργανισμός, αναγκάζεται να εντείνει τη διαδικασία της γενικής ισοπέδωσης, καθώς δεν είναι σε θέση – λόγω των αναπόφευκτων ορίων του – να γνωρίσει τις άπειρες διαφοροποιήσεις της πολύπλοκης κοινωνικής ζωής. Το πρόγραμμα γίνεται σχηματικό και ομοιόμορφο και τείνει αμείλικτα προς μια υποτιθέμενη αμετάβλητη τελειότητα. Η λογικότητα ή ορθολογικότητά του επιτυγχάνεται σε βάρος της πραγματικότητας και της επαφής με τη ζωή: όλος ο πλούτος κινήτρων που εξυμνείται από τη θεωρία και την πράξη του φιλελευθερισμού, όχι μόνο δεν πειθαρχείται και ενισχύεται, αλλά καταστρέφεται ολοσχερώς. Ούτε είναι περίεργο ότι, εξαιτίας αυτής της καταστροφής, η αφηρημένη λογικότητα μετατρέπεται στην πράξη σε μια απάνθρωπη παραλογικότητα και συντρίβεται μπροστά σε ανυπέρβλητες τεχνικές και πολιτικές δυσκολίες.

δ) Στον ολοκληρωμένο Κορπορατιβισμό, τέλος, το υλιστικό κομμουνιστικό ιδεώδες πνευματικοποιείται μέσω της έννοιας της ιεραρχίας, και η λογική αξία της κρατικής ενότητας εμπλουτίζεται με όλη τη δυναμική της ατομικής πρωτοβουλίας. Το Κράτος δεν είναι πλέον ένας κεντρικός γραφειοκρατικός οργανισμός, αλλά ταυτίζεται με ολόκληρο τον Συντεχνιακό οργανισμό, δηλαδή με ολόκληρο το Έθνος διαρθρωμένο ιεραρχικά, και εκφράζει τη μοναδική του βούληση μέσω του οργανισμού αυτού — δηλαδή μέσω του σχεδιασμού που το ίδιο πραγματοποιεί.

Σίγουρα, και εδώ, στο κέντρο του Έθνους, θα υπάρχει ένα όργανο από το οποίο θα προκύπτει ο οικονομικός σχεδιασμός με πλήρη και συστηματική μορφή, αλλά το όργανο αυτό θα είναι ιεραρχική έκφραση του Έθνους και ο σχεδιασμός θα αποτελεί το αποτέλεσμα των αμέτρητων συνεισφορών που θα έχουν φτάσει στην κεντρική ιεραρχία μέσω των βαθμίδων όλων των παραγωγικών μονάδων. Και από τον σχεδιασμό που έχει καταρτιστεί θα προχωρήσουμε στην εφαρμογή του, σε μια κοινή εργασία που θα πραγματοποιείται από τα ίδια τα όργανα που δημιούργησαν το σχέδιο και που θα το διατηρούν ενεργό μέσα από συνεχή, ζωντανή ερμηνεία και πάντα νέα διαμόρφωση.

Οι συνέπειες της Συντεχνιακής Σχεδιασμένης Οικονομίας είναι εύκολα προσδιορίσιμες και διασαφηνίζουν με πιο κατάλληλο τρόπο την πρωτοτυπία και τη γονιμότητα της νέας αντίληψης. Πρώτα απ’ όλα, είναι εύκολο να παρατηρήσει κανείς ότι μόνο η Συντεχνιακή οικονομία επιτρέπει να μιλάμε χωρίς ψευδαισθήσεις και ασάφειες για μια εθνική οικονομία. Ο φιλελευθερισμός, στην πραγματικότητα, αφήνοντας στον ιδιώτη τη μέριμνα για το πρόγραμμα, δεν είχε τη δυνατότητα να προσδώσει οικονομική ενότητα στο Έθνος και να διακρίνει, εν πάση περιπτώσει, τη δράση των πολιτών διαφορετικών χωρών.

Ό,τι ξεπερνούσε από οικονομική άποψη τη σφαίρα των ατομικών συμφερόντων και συνιστούσε μια κρατική οικονομία, γινόταν αντιληπτό ως πολιτική αναγκαιότητα περιθωριακής σημασίας σε σχέση με τον «πραγματικό» οικονομικό κόσμο, ο οποίος, εξ ορισμού, ήταν ατομικιστικός και συνεπώς εξωεθνικός. Ούτε, από την άλλη πλευρά, κατάφερε ο σοσιαλισμός να δικαιολογήσει την εθνική οικονομική ενότητα, καθώς, ως αφηρημένο αντίθετο του ατομικισμού, τείνει με όλες του τις δυνάμεις προς μια κενή, αδιαφοροποίητη κοινωνική ενότητα, που προκύπτει από τη συναίνεση του παγκόσμιου προλεταριάτου.

Αν έξω από το Έθνος βρίσκεται το μεμονωμένο άτομο του φιλελευθερισμού, το ίδιο εκτός βρίσκεται και η γενική κοινωνία του σοσιαλισμού, που στην υλιστική του σύλληψη, αφού εξισώσει τα άτομα και αρνηθεί την ατομική πρωτοβουλία, εξισώνει και τα Έθνη, ακυρώνοντας τη διαλεκτική τους λειτουργία. Αντίθετα, η Συντεχνιακή οικονομία είναι εθνική οικονομία, και ο εθνικός της χαρακτήρας προκύπτει φυσικά από τον σχεδιασμό. Αν δεν υπήρχε σχεδιασμός, είναι προφανές ότι ο χαρακτηρισμός «εθνική» δεν θα είχε νόημα.

Ακόμη και στη σημερινή της μορφή, που αναγκαστικά απέχει πολύ από τον ολοκληρωμένο Κορπορατιβισμό, εκείνο το μέρος της οικονομικής ζωής της Ιταλίας που ανταποκρίνεται στη νέα αρχή έχει χαρακτήρα οικονομικού σχεδιασμού. Αρκεί να σκεφτεί κανείς τη μάχη για το σιτάρι, την δημογραφική πολιτική, την ολοκλήρωση της αποξήρανσης, τις υδροηλεκτρικές βιομηχανίες κ.λπ. Είναι όμως σαφές ότι αυτή η αρχική προγραμματικότητα τείνει να γίνει όλο και πιο συστηματική και καθολική, και να χάσει κυρίως τον, κατά βάση, ακόμη γραφειοκρατικό χαρακτήρα της, μόλις η λειτουργία του Συντεχνιακού οργανισμού καταστεί κανονική και συνεχής.

Όλες οι οικονομικές δυνάμεις του Έθνους θα πρέπει να συντονιστούν για την επίτευξη ενός ενιαίου οικονομικού σκοπού, η συνείδηση του οποίου θα εκφράζεται στη διαμόρφωση του οικονομικού σχεδίου.

Δεν πρέπει να πιστεύουμε, ωστόσο, ότι αυτό το αποτέλεσμα μπορεί να επιτευχθεί μόνο εντός των ορίων του Έθνους και ότι το ιδανικό του Κορπορατιβισμού είναι μια κλειστή οικονομία. Ο τελευταίος δεν είναι απλώς εθνικισμός, αντιθέτως, θεωρεί τον εθνικισμό ως μια υλιστική αντίληψη, αφηρημένα αντίθετη προς τον σοσιαλισμό.
Ο εθνικισμός, στην πραγματικότητα, δεν κάνει τίποτα άλλο από το να αναπαράγει, σε επίπεδο Εθνών, την ατομικιστική και εγωιστική πολλαπλότητα του φιλελευθερισμού, και η οικονομική θεωρία που μπορεί να προκύψει από αυτόν έχει την ίδια έλλειψη λογικής αρχών με εκείνη της αγοράς ή του ανταγωνισμού. Ο προστατευτισμός, ο οποίος συχνά έρχεται σε αντιπαράθεση με τους οπαδούς της ελεύθερης αγοράς, δεν είναι παρά ένα όπλο για καλύτερη νίκη σε αυτόν τον αγώνα.

Η Συντεχνιακή Οικονομία, αντίθετα, είναι πραγματικά εθνική και, επομένως, αναπόφευκτα διεθνής. Έχει κατανοήσει ότι ένας όρος δεν μπορεί να είναι έγκυρος χωρίς να συγχωνεύεται και να ενισχύεται μέσα στη σύνθεση με τον άλλον. Έτσι, αντίθετα στον φιλελευθερισμό και στον προστατευτισμό, έχει προτάξει τη συνεργασία μεταξύ των κρατών και έχει εγκαινιάσει μια πολιτική συμφωνιών και ισοσκελισμένων ανταλλαγών, που αποτελεί προοίμιο μιας πιο οργανικής, προγραμματικής διεθνούς οικονομίας.

Είναι παράλογο και τρελό να πιστεύει κανείς σήμερα — με την ανάπτυξη της διεθνούς οικονομικής ζωής, με τις τεχνικές βελτιώσεις στην παραγωγή, με την de facto ενότητα της παγκόσμιας αγοράς, με την αλληλεξάρτηση των πιο ετερόκλητων και απομακρυσμένων οικονομικών φαινομένων στον χώρο και στον χρόνο — ότι μπορεί κάπως να εγκαθιδρύσει μια εθνική, αυτάρκης και ανεξάρτητη οικονομία, με την υλική έννοια αυτών των όρων. Ακόμα κι αν ήταν δυνατόν, αυτός ο στόχος θα επιτυγχανόταν με τεράστια πτώχευση του οικονομικού συστήματος και με την παραίτηση από όλα τα κίνητρα τελειοποίησης και εμπλουτισμού που προέρχονται από την πολυπλοκότητα των διεθνών σχέσεων.

Μόλις αναγνωριστεί η αναγκαιότητα της αδιάσπαστης σύνθεσης μεταξύ εθνικής και διεθνούς οικονομίας, η εφαρμογή ενός ολοκληρωμένου Κορπορατιβισμού καθίσταται λογικά εξαρτημένη από τη μετατροπή ολόκληρης της παγκόσμιας οικονομίας σε Συντεχνιακή κατεύθυνση. Όλες οι ενστάσεις που έχουν διατυπωθεί κατά του κρατικού

σοσιαλισμού —σχετικά με την παραλογικότητα ενός δυαδικού συστήματος ιδιωτικής πρωτοβουλίας και κρατικής παρέμβασης— πρέπει να επαναληφθούν και στην περίπτωση ενός άλλου δυαδικού σχήματος: εκείνου μεταξύ μιας εθνικής σχεδιασμένης οικονομίας και μιας διεθνούς φιλελεύθερης οικονομίας.

Και στις δύο περιπτώσεις, για να είναι το πρόγραμμα λογικό και εφαρμόσιμο, πρέπει να είναι ενιαίο. Η οργανική συνοχή του εθνικού οικονομικού συστήματος δεν μπορεί να διακυβεύεται συνεχώς και απρόβλεπτα από το τυχαίο ή ιδιοτελές παιχνίδι των δυνάμεων της παγκόσμιας αγοράς. Το πρόγραμμα πρέπει να βασίζεται σε θετικά δεδομένα —σε σταθερά στοιχεία στα οποία μπορεί να στηριχθεί κανείς— διότι, αν είναι σίγουρα μόνο τα εσωτερικά δεδομένα και αβέβαια τα εξωτερικά, τότε τελικά θα γίνουν όλα τα στοιχεία αβέβαια, με αποτέλεσμα το πρόγραμμα να εκφυλιστεί σε ευχολόγιο και σε κενή βούληση.

Για να αποφευχθεί αυτό, είναι αναγκαίο ο έλεγχος των οικονομικών φαινομένων να αποκτήσει παγκόσμιο χαρακτήρα, δηλαδή να υπάρξει συστηματική και διαρκής συμφωνία ανάμεσα στα έθνη και στον οικονομικό τους σχεδιασμό.

Ένα ακόμη κρίσιμο σημείο της σχεδιασμένης Συντεχνιακής Οικονομίας αφορά το τρομακτικό φαινόμενο της ανεργίας. Η ανεργία είναι χαρακτηριστική έκφραση του καθεστώτος της ελεύθερης ανταγωνιστικότητας και του υλιστικού πνεύματος που το διέπει. Υφίσταται μόνο στο βαθμό που ο εργαζόμενος αντιμετωπίζεται σαν ένας απλός συντελεστής παραγωγής —σαν εμπόρευμα ή πρώτη ύλη— ο οποίος γίνεται αποδεκτός ή απορρίπτεται ανάλογα με τις ανάγκες της παραγωγής. Ο εργαζόμενος δεν είναι ο πολίτης, στον οποίο το Κράτος ενσαρκώνεται και του οποίου ο ατομικός σκοπός ταυτίζεται με τον κρατικό σκοπό. Αντιθέτως, αποτελεί απλώς ένα μέσο για την επίτευξη των οικονομικών στόχων του εργοδότη και, συνεπώς, θυσιάζεται μόλις αυτοί οι στόχοι επιτευχθούν ή κριθούν μη επιτεύξιμοι.

Το φιλελεύθερο σύστημα, με τον ψυχρό του αυτοματισμό, απορρίπτει ανθρώπους με την ίδια αδιαφορία και λογική που απορρίπτει και τα εμπορεύματα, χωρίς να θέτει καν το ερώτημα περί του ηθικώς θεμιτού της εξίσωσης αυτών των δύο προφανώς ανόμοιων μεγεθών.

Η Συντεχνιακή Οικονομία, αντίθετα, αντιλαμβάνεται τα οικονομικά φαινόμενα με όρους πολιτικής και ηθικής, απορρίπτοντας ρητά την εξίσωση του εργαζομένου με ένα εμπόρευμα ή μια πρώτη ύλη. Βλέπει στο πρόσωπο του εργάτη, πρώτα και πάνω απ’ όλα, τον πολίτη —δηλαδή το άτομο ενσωματωμένο στο Κράτος, το οποίο δεν μπορεί να διαχωριστεί από τον ίδιο τον σκοπό του Κράτους. Κατά συνέπεια, θεωρεί την ανεργία όχι μόνο ως συνέπεια μιας οικονομικής κρίσης, αλλά και ως ανακολουθία ενός πολιτικού καθεστώτος και απόδειξη της ηθικής του κατωτερότητας. Η Συντεχνιακή Οικονομία μπορεί να γνωρίζει ανθρώπους λιγότερο ή περισσότερο απασχολημένους, αλλά όχι εργαζόμενους και ανέργους. Κι αν στην Ιταλία η ανεργία δεν έχει ακόμη εξαλειφθεί, αν και διατηρείται σε χαμηλότερα επίπεδα από αλλού, αυτό οφείλεται στο ότι το βάρος ορισμένων διεθνών συνθηκών και ορισμένων εσωτερικών παραδόσεων δεν μας επιτρέπει ακόμη να επιτύχουμε τον Ολοκληρωμένο Κορπορατιβισμό.

Στο εξωτερικό, η ύπαρξη ανταγωνιστικών αγορών που λειτουργούν με φιλελεύθερους κανόνες, καθώς και η αργή αποδοχή των δικών μας πρωτοβουλιών (όπως η 40ωρη εβδομάδα εργασίας), θέτουν όρια στον ριζικό μετασχηματισμό μας. Στο εσωτερικό, άλλοι περιορισμοί προκύπτουν από τα ακόμα βαθιά και εκτεταμένα κατάλοιπα του παλιού καπιταλιστικού ατομικισμού, περιορίζοντας το πεδίο εφαρμογής της προγραμματισμένης οικονομίας και, συνακόλουθα, και τη δυνατότητα απορρόφησης του εργατικού δυναμικού (η οποία περιορίζεται σχεδόν αποκλειστικά στα δημόσια έργα — όρος που μαρτυρεί τον επιζώντα δυισμό μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού, τον οποίο πολεμά ο Κορπορατιβισμός).

Όταν η Συντεχνιακή τάξη συνδεθεί σταθερότερα με το «οικονομικό έθνος», τότε ο καθένας θα έχει τη θέση του — δηλαδή το καθήκον του και το δικαίωμά του— και καμία κρίση δεν θα μπορεί να του την αφαιρέσει, εκτός αν ευθύνεται ο ίδιος.

Η πιο καθοριστική συνέπεια της σχεδιασμένης οικονομίας είναι η ριζική μεταμόρφωση της έννοιας και του προβλήματος των κρίσεων. Υπάρχουν δύο τρόποι να κατανοηθούν οι οικονομικές κρίσεις — και η διαφορά μεταξύ τους πρέπει να διευκρινιστεί για να κατανοήσουμε πλήρως το πρόβλημα. Υπάρχει μια μορφή κρίσης ουσιώδης για την ίδια τη διαδικασία εξέλιξης της οικονομικής ζωής: είναι η συνεχής ασυμβατότητα των παλιών εργαλείων και μεθόδων με τις νέες ανάγκες της κοινωνίας. Κάθε τεχνική ανακάλυψη, κάθε επέκταση και εκλέπτυνση των αναγκών, κάθε βαθύτερη αντίληψη της ευημερίας καθιστά τα παλιά μέσα και συστήματα παραγωγής λιγότερο χρήσιμα ή τελείως άχρηστα. Πρέπει, λοιπόν, να μετασχηματιστούν ή και να καταστραφούν και να αντικατασταθούν. Όπου υπάρχει πρόοδος, υπάρχει και κρίση, και η εξάλειψη τέτοιων κρίσεων θα σήμαινε το τέλος της προόδου. Υπάρχει, λοιπόν, ένα είδος κρίσης του οποίου όχι μόνο δεν μπορούμε, αλλά ούτε πρέπει να επιθυμούμε την εξάλειψη: είναι η διαλεκτική στιγμή της πολιτισμικής εξέλιξης, και η εξαφάνισή της θα σήμαινε το τέλος της διαλεκτικής, δηλαδή το τέλος της ίδιας της ζωής.

Υπάρχει, ωστόσο, και μια άλλη σημασία του όρου "κρίση", κατά την οποία αυτή εμφανίζεται ως χάσμα ή μοιραίο σταμάτημα της διαδικασίας (της προόδου). Μια διακοπή της συνέχειας που διακυβεύει –έστω προσωρινά– τον προοδευτικό ρυθμό, τον διακόπτει ή τον επιβραδύνει. Πρόκειται για το αρνητικό στοιχείο που αποτελεί παράγοντα αποσύνθεσης˙ το ανορθολογικό, το απρόβλεπτο, η αναγκαιότητα της φύσης και το σφάλμα των ανθρώπων: η κρίση, που παλαιότερα ξεσπούσε αιφνιδίως υπό τη μορφή λιμού ή πανώλης, αλλά και που σήμερα εξαπλώνεται ταχύτατα, ενώ οι οικονομολόγοι και οι πολιτικοί παραμένουν απλοί θεατές, αναμένοντας την εξάντληση του κύκλου της.

Ωστόσο, και αυτό το είδος κρίσης μπορεί να περιοριστεί και να συγκρατηθεί —όχι να εξαλειφθεί απόλυτα: φυσικά συμβάντα και ανθρώπινα λάθη μπορούν να εντοπιστούν και να διορθωθούν, αλλά πάντοτε επανεμφανίζονται με νέες μορφές. Ακόμη και σε αυτή την έννοια, που φαινομενικά είναι αμιγώς αρνητική, η κρίση επιτελεί μια ουσιαστική διαλεκτική λειτουργία, η οποία τελικά συγχέεται με εκείνη που είναι εγγενής στην πρόοδο. Δεν υπάρχει σφάλμα που να μην φωτίζει το δρόμο προς την αλήθεια.

Απέναντι σε αυτά τα δύο είδη κρίσεων, η φιλελεύθερη οικονομία δεν διαθέτει απολύτως καμία άμυνα. Η πρώτη κρίση —αφήνεται στον ρυθμό του ανταγωνισμού— οδηγεί στην ταχύτατη και βίαιη αντικατάσταση του παλαιού από το νέο, καταστρέφοντας περισσότερο απ’ όσο μετασχηματίζει, παρασύροντας έτσι στην καταστροφή και ό,τι θα μπορούσε να θρέψει τον νέο, πιο τέλειο οργανισμό. Στο όφελος προστίθεται μια αχρείαστη ζημία, που αποδυναμώνει το επίτευγμα και, σε κάθε περίπτωση, εξαπλώνει στον χώρο και στον χρόνο μια οικονομική αναστάτωση, που για ορισμένες περιοχές ή άτομα μπορεί να καταλήξει σε πλήρη καταστροφή. Η οικονομική ζωή εγκαταλείπεται, συνήθως, σε έναν απάνθρωπο μηχανισμό και στις τυφλές δυνάμεις του.

Αν, όμως, αυτό το είδος κρίσης είναι σοβαρό, ακόμη βαρύτερη και ουσιαστικότερη είναι η ευθύνη της φιλελεύθερης οικονομίας απέναντι στο δεύτερο είδος. Διότι εδώ, το σφάλμα δεν είναι περιθωριακό και αναπόφευκτο στοιχείο κάθε διεργασίας, αλλά δομικό σφάλμα ενός συστήματος που προορίζεται να διογκώνεται και να βαθαίνει τα χάσματα ολοένα και περισσότερο. Δεν πρόκειται για ατέλειες ενός εξελισσόμενου συστήματος, αλλά για εκ προθέσεως παραίτηση από κάθε σύστημα και, κατά συνέπεια, από κάθε πειθαρχία απέναντι στα λάθη.

Τα άτομα, εγκαταλελειμμένα στις προσωπικές τους αντιλήψεις, αγνοούν το ένα το άλλο και, αντί να καταλήξουν σε μια λογική συμφωνία συνεργασίας, προσπαθούν να εκμεταλλευτούν το λάθος του άλλου. Υπό αυτές τις συνθήκες, η κρίση δεν προκύπτει από μια ανεπάρκεια που μπορεί και επιδιώκεται να διορθωθεί, αλλά από μια ανεπάρκεια που εκ των προτέρων γίνεται αποδεκτή ως μοιραία, όπως ακριβώς γίνονται αποδεκτά και τα θεσμικά πλαίσια που την ενισχύουν (αγορά και εμπόρευμα, χρήμα, τράπεζα, ιδιωτική ιδιοκτησία κ.ά.).

Για να κατανοήσει κανείς πλήρως την τερατωδία αυτής της κατάστασης, αρκεί να αναλογιστεί εκείνο το τυπικό παράλογο που ονομάζεται "κρίση υπερπαραγωγής" ή "υποκατανάλωσης".

Απέναντι σε αυτήν την ανορθολογική στάση της φιλελεύθερης οικονομίας, αντιπαρατίθεται κατηγορηματικά ο προγραμματικός χαρακτήρας της Συντεχνιακής Οικονομίας. Στις κρίσεις του πρώτου τύπου, η Συντεχνιακή Οικονομία μπορεί να κυριαρχήσει στη διαδικασία μετάβασης από το παλιό στο νέο, έτσι ώστε η ανανέωση να πραγματοποιείται με ελάχιστη θυσία, δηλαδή με μέγιστη αξιοποίηση του παλαιού. Σε κάθε περίπτωση, η καθολικότητα που είναι εγγενής στην σχεδιασμένη οικονομία εξαλείφει κάθε βίαιη ανισορροπία και δεν οδηγεί στον αφανισμό των ανθρώπων που ήταν συνδεδεμένοι με τα ξεπερασμένα στοιχεία.

Όσο για τις κρίσεις του δεύτερου τύπου, δηλαδή εκεί όπου το σφάλμα συνίσταται στην παραίτηση από το σύστημα και την οργανικότητα, το βήμα που πραγματοποιείται με την σχεδιασμένη οικονομία είναι πραγματικά επαναστατικό. Οι δυνάμεις, οι οποίες προηγουμένως ήταν διασκορπισμένες και λειτουργούσαν χωρίς συντονισμό, αδυνατώντας έτσι να ρυθμίσουν την παραγωγή σύμφωνα με την κατανάλωση και την κατανάλωση σύμφωνα με την παραγωγή, τώρα εντάσσονται συστηματικά και πειθαρχημένα στη λογική ενός ενιαίου οργανισμού. Η κρίση, με την έννοια της τυχαίας ανισορροπίας μεταξύ προϊόντων και αγοραστικής ικανότητας, καθίσταται δυνητικά αδύνατη.

Θα υπάρχουν, επαναλαμβάνουμε, πάντα σφάλματα, αλλά πλέον θα είναι σφάλματα εντός του προγράμματος, όχι σφάλματα εξαιτίας της έλλειψης προγράμματος. Και επειδή θα είναι συνδεδεμένα με τον σχεδιασμό, οι επιπτώσεις τους θα έχουν την ίδια καθολικότητα, πράγμα που σημαίνει ότι η ζημία, διασκορπισμένη στον χώρο και στον χρόνο, δεν θα αποκτά ποτέ τον βίαιο και καταστροφικό χαρακτήρα των σημερινών κρίσεων. Από τους λιμούς του παρελθόντος ως τις κρίσεις του σήμερα έχουμε ήδη διανύσει τεράστια απόσταση. Αυτό όμως το επίτευγμα θα φανεί πενιχρό σε σύγκριση με εκείνο που θα επιτύχει η σχεδιασμένη οικονομία, μόλις ολοκληρώσει τη γιγαντιαία της θωράκιση ενάντια σε κάθε είδους κίνδυνο. Απέναντι σε αυτά τα αδιαμφισβήτητα πλεονεκτήματα της σχεδιασμένης οικονομίας, μικρή σημασία έχουν οι ενστάσεις που διατυπώνονται από διάφορες πλευρές. Οι κύριες αντιρρήσεις προέρχονται φυσικά από τη φιλελεύθερη πλευρά και μπορούν να συνοψιστούν σε δύο: ακαμψία του σχεδιασμού και συνεπαγόμενη εξουδετέρωση των καινοτόμων δυνάμεων˙ κατάργηση της ατομικής πρωτοβουλίας και υποβάθμιση των ανθρώπων σε μηχανικά εργαλεία ενός οργανισμού που τους υπερβαίνει.

Σε αυτές τις ενστάσεις έχει ήδη δοθεί απάντηση, με τη διάκριση της Συντεχνιακής Σχεδιασμένης Οικονομίας από την γραφειοκρατική ή σοσιαλιστική, αλλά θα είναι σκόπιμο να επανέλθουμε, τώρα που τα διάφορα στοιχεία του προβλήματος μπορούν να γίνουν πιο κατανοητά.

Όσον αφορά την δυσκαμψία, η οποία ενυπάρχει στην έννοια του οικονομικού σχεδιασμού, είναι απαραίτητο πρώτα απ' όλα να απομακρυνθεί ένα πολύ διαδεδομένο σφάλμα: η δυσκαμψία δεν μπορεί να είναι εγγενές χαρακτηριστικό του ίδιου του σχεδιασμού, γιατί, όπως είδαμε, καμία οικονομία δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς σχέδιο. Κάθε επιχείρηση καταρτίζει το δικό της σχέδιο και για αυτό δεν δέχεται κριτική από τους φιλελεύθερους. Αλλά υπάρχει και κάτι περισσότερο: μόνο η ύπαρξη ενός σαφώς καθορισμένου προγράμματος επιτρέπει τον ριζικό του εκσυγχρονισμό και συνεπώς την επιτάχυνση της ιστορικής διαδικασίας. Σε μια φιλελεύθερη οικονομία, όπου το οικονομικό σχέδιο κατακερματίζεται στο ατομικό επίπεδο, κάθε καινοτομία παρεμποδίζεται συνεχώς από τα παγιωμένα συμφέροντα, δηλαδή από τους εγωισμούς εκείνων που αδυνατούν να ανανεωθούν. Επιπλέον, η καινοτομία εξαρτάται από τον περιορισμένο χαρακτήρα των ατομικών δυνάμεων που την επιχειρούν και, όταν συνεπάγεται τη μετατόπιση πολύ μεγάλων συμφερόντων —δηλαδή όταν είναι πραγματικά σημαντική και ριζοσπαστική— γίνεται σχεδόν αδύνατη ή πραγματοποιείται υπερβολικά αργά.

Αντίθετα, στην σχεδιασμένη οικονομία, ακόμη και το κόστος της μεταμόρφωσης κατανέμεται και διαχέεται, έτσι ώστε η πορεία να μπορεί να είναι πιο αποφασιστική και ταχεία. Βεβαίως, για να υπάρξει αυτή η ευελιξία του προγράμματος και για να καταστεί το ίδιο το πρόγραμμα λόγος για ταχύτερο ρυθμό, πρέπει να διαμορφώνεται και να εφαρμόζεται κατά τρόπο που να μην εμποδίζει την δράση αυτή. Αλλά ακριβώς αυτό είναι που χαρακτηρίζει την σχεδιασμένη Συντεχνιακή Οικονομία σε σχέση με τις άλλες σχεδιασμένες οικονομίες. Στον Κορπορατιβισμό, όλοι συμμετέχουν στη διαμόρφωση του προγράμματος, όλοι το υλοποιούν, και όλοι επομένως, καθημερινά, το διορθώνουν και το ανανεώνουν ή προετοιμάζουν τα στοιχεία για έναν οργανικό και έγκαιρο εκσυγχρονισμό. Το 17

πρόγραμμα δεν αποτελεί περιορισμό αλλά ερέθισμα για τον καθένα, γιατί δεν είναι νόμος που επιβάλλεται δογματικά από τα πάνω, αλλά πρωταρχικό εργαλείο για ένα έργο συνεργασίας που δεσμεύει την προσωπικότητα του καθενός.

Και αρκεί να αναφέρουμε αυτό το χαρακτηριστικό του Κορπορατιβισμού για να απαντήσουμε και στην άλλη ένσταση σχετικά με την ατομική πρωτοβουλία. Αν ο οικονομικός σχεδιασμός εκληφθεί ως ένα αμετάβλητο προαπαιτούμενο της οικονομικής δράσης των ατόμων, τότε είναι βέβαιο πως κάθε ατομική πρωτοβουλία καταργείται ολοκληρωτικά. Σχεδιασμός σημαίνει καθορισμός των κριτηρίων παραγωγής, των ορίων κατανάλωσης, των τρόπων αποταμίευσης, και γενικά όλων των οικονομικών φαινομένων, έτσι ώστε, αν αυτό επιβάλλεται στους ανθρώπους, δεν μένει κανένα περιθώριο για την ελευθερία τους. Για τον Κορπορατιβισμό, όμως, ο σχεδιασμός δεν είναι δεδομένο, αλλά προϊόν των ατόμων, τα οποία εκδηλώνουν την ελευθερία τους ακριβώς με τη διαμόρφωσή του. Και τότε είναι σαφές ότι η ελευθερία όχι μόνο δεν καταπατείται, αλλά ενισχύεται απεριόριστα. Διότι, αν στη φιλελεύθερη ή ιδιωτική οικονομία η πρωτοβουλία του καθενός εξαρτάται από τον περιορισμένο χαρακτήρα του περιβάλλοντος, των πόρων και των μέσων που διαθέτει, στην σχεδιασμένη οικονομία, η υλοποίηση μιας ιδέας δεν έχει άλλο όριο εκτός από αυτό που ενυπάρχει στην πνευματική και πρακτική ικανότητα εκείνου που την υποστηρίζει. Έτσι, η πρωτοβουλία και η ελευθερία βαθαίνουν και επεκτείνονται όσο επεκτείνεται και ο οικονομικός οργανισμός, περνώντας από τη μικροσκοπική ιδιαιτερότητα της ατομικής δράσης και της περιορισμένης επιρροής της, στην οικουμενικότητα ενός κόσμου που έχει καταστεί ρητά συστηματικός.

Κατανοημένη με αυτή την βαθιά πνευματική έννοια, η σχεδιασμένη οικονομία υπερβαίνει όλες τις αντιφάσεις της παλαιάς επιστήμης και της παλαιάς οικονομικής πολιτικής. Της επιστήμης, γιατί παρέχει τη δυνατότητα να αποφευχθεί η αντίφαση από την οποία παραπλανούνταν οι οικονομολόγοι, δηλαδή αυτή της αναζήτησης αντικειμενικών νόμων μέσα από την αλληλεπίδραση υποκειμενικών αυθαιρεσιών, και συνεπώς την υποστήριξη της ορθολογικότητας εκείνου που ορίζεται ως ανορθολογικό: Τώρα, αντίθετα, η επιστήμη μπορεί να εξετάσει τον οικονομικό κόσμο ξεκινώντας από το λογικό δεδομένο της συμφωνίας και της συνεργασίας, και να ξεκινήσει την αναζήτηση των νόμων αυτής της συμφωνίας, προετοιμάζοντας το έδαφος για την εκπόνηση όλο και πιο αρμονικών και συστηματικών οικονομικών σχεδίων. Της οικονομικής πολιτικής, επίσης, γιατί επιτρέπει μια συνεχή και όχι αποσπασματική δράση, με σαφήνεια και βεβαιότητα του στόχου προς επίτευξη και χωρίς ταλαντεύσεις και εμπειρικές διορθώσεις μιας περιστασιακής παρέμβασης. Της επιστήμης και της πολιτικής, τέλος, επειδή επιτρέπει, πέρα από κάθε εκλεκτικισμό και κάθε συμβιβασμό, την ενσωμάτωση των ζωτικών απαιτήσεων του κλασικισμού και του φιλελευθερισμού, όπως επίσης και του ιστορικισμού και του σοσιαλισμού, φέρνοντας την οικονομία σε ανώτερο επίπεδο, αυτό της ηθικής.

Το να υποστηρίξει κανείς ότι η σχεδιασμένη οικονομία δεν είναι όνειρο ποιητών ή αφηρημένο σχήμα ορθολογιστών και ιδεολόγων, ότι δεν είναι — προπάντων — μία από τις πολλές πιθανές πορείες του μέλλοντος, αλλά η μόνη, η αναπόφευκτη και γι’ αυτό η απολύτως βέβαιη, είναι μια αλήθεια που μπορεί εύκολα να γίνει κατανοητή, αρκεί να στοχαστεί κανείς πάνω στην πιο βαθιά και ουσιώδη αρχή της. Μπορεί να υπάρξει συζήτηση για επιμέρους σημεία, για συγκεκριμένες συνέπειες, αλλά όχι για την κατεύθυνση της ανθρώπινης πορείας, η οποία ήταν πάντοτε προς όλο και πιο περιεκτικές μορφές, προς πιο πλούσιες και σύνθετες πραγματικότητες, προς πιο λογικά και συνεκτικά οργανικά συστήματα. Και αν "σχεδιασμένη οικονομία" σημαίνει πιο ορθολογική και συστηματική οικονομία, τάξη που υπερβαίνει την αταξία, οργανισμός που πειθαρχεί διασκορπισμένες και αντιφατικές δυνάμεις, νόμος απέναντι στην αναρχία, αλληλεγγύη που υπερισχύει των βάναυσων εγωισμών, πρόβλεψη και προετοιμασία του αύριο στη θέση της άμεσης ώθησης από περιστασιακές ανάγκες· αν, με λίγα λόγια, "σχεδιασμένη οικονομία" σημαίνει οικονομία με βαθύτερη συνείδηση της ενότητας του κόσμου και του ρόλου των επιμέρους στοιχείων του, συντονισμένη δράση ανθρώπων και εθνών για μια ευημερία όπου το καθήκον δεν αποκόπτεται από το συμφέρον, τότε η άρνησή της ή η αμφισβήτησή της ισοδυναμεί με το να αρνείται ή να αμφισβητεί κανείς την ίδια την πρόοδο του κόσμου και την αξία της ιστορίας.

III. Ο Κορπορατιβισμός ως άρνηση της οικονομίας

(ομιλία στο Εθνικό Φασιστικό Ινστιτούτο Πολιτισμού στις 16 Ιουνίου 1934–XII.)

Η επιστήμη που επηρεάστηκε πιο άμεσα και έντονα από τη φασιστική επανάσταση ήταν, αναμφισβήτητα, η πολιτική οικονομία: η πρώτη που ένιωσε την ανάγκη να αλλάξει ακόμα και το όνομά της. Όμως η ταχύτητα της μεταμόρφωσης, η σχετική ακαμψία των παλιών νοοτροπιών και η επιστημονική ανεπάρκεια των νέων που επιδιώκουν τη μεταρρύθμιση, προκάλεσαν στον χώρο αυτών των σπουδών πλήθος αντιφάσεων και συγχύσεων, που καθιστούν όλο και πιο δύσβατη την πορεία.

Η θεμελιώδης σύγχυση αφορά φυσικά το ίδιο το πρόβλημα της οικονομικής επιστήμης: την περίφημη και ταλαιπωρημένη υπόθεση του «οικονομικού ανθρώπου» (*homo oeconomicus*), την οποία οι παλαιοί οικονομολόγοι θεωρούν αυτονόητη και πέρα από αμφισβήτηση, ενώ οι φερόμενοι ως νέοι οικονομολόγοι την απορρίπτουν αφελώς ως ξεπερασμένη. Όμως ο όρος *homo oeconomicus* σημαίνει απλώς τον άνθρωπο από οικονομική σκοπιά, και όσο υπάρχει επιστήμη της οικονομίας, αυτή δεν μπορεί παρά να είναι θεμελιωδώς και αποκλειστικά η επιστήμη του οικονομικού ανθρώπου. Με αυτή την κατηγορηματική διατύπωση, αποδεδειγμένη και αδιαμφισβήτητη, θα έπρεπε πλέον να κλείσει η μάταιη λογομαχία που διεξάγεται στον προθάλαμο της Συντεχνιακής Οικονομίας.

Το ερώτημα αυτό το απευθύνω κι εγώ εδώ και πολλά χρόνια στους πλέον διακεκριμένους οικονομολόγους όλων των εποχών και εθνών – από εκείνους που δεν μπορούν να μου απαντήσουν παρά μόνο μέσα από τις σελίδες των έργων τους, έως εκείνους που θα μπορούσαν, αν ήθελαν ή αν ήξεραν, να μου απαντήσουν και ζωντανά.

"Οικονομικός άνθρωπος", μου λένε, είναι εκείνος που δρα με σκοπό τα οικονομικά αγαθά. Αλλά τότε με παραπέμπουν από τον άνθρωπο στο αγαθό, για να με παραπέμψουν έπειτα από το αγαθό πάλι στον άνθρωπο – σε μια ατέρμονη εναλλαγή μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου.

Οικονομικό αγαθό: ωραία, αλλά πείτε μου τώρα, ποια είναι η διαφορά ανάμεσα σε ένα οικονομικό και ένα μη οικονομικό αγαθό; Γιατί αυτή η διάλεξη που έχετε την ευγένεια να ακούτε δεν θεωρείται οικονομικό αγαθό, ενώ θα μπορούσε να είναι, αν είχαμε ορίσει ένα εισιτήριο εισόδου;

Δεν είναι απαραίτητο εδώ να επαναλάβουμε την απόδειξη της αντιφατικότητας των κοινών ορισμών του οικονομικού αγαθού και, επομένως, του οικονομικού ανθρώπου. Είναι προτιμότερο να εγκαταλείψουμε αυτόν τον αδιέξοδο δρόμο και, εισερχόμενοι στην ουσία της οικονομικής επιστήμης, να αναζητήσουμε τους προϋποθέσεις της χωρίς προκατάληψη.

Κι έτσι θα δούμε, πέρα από κάθε ορισμό, πως το σημείο εκκίνησης είναι πάντα το ίδιο και όποια κι αν είναι η επιλεγμένη προσέγγιση, το πρόβλημα είναι πάντοτε εκείνο της ανταλλαγής – ή της τιμής, ή της προσφοράς και της ζήτησης, ή της αγοράς. Ανταλλαγή που συνεπάγεται χρήμα˙ ανταλλαγή ακόμα πιο πρωτόγονη, που δεν συνεπάγεται καθόλου χρήμα: το παζάρεμα, το στοιχειώδες φαινόμενο της επιστημονικής διερεύνησης.

Ας επιτραπεί, λοιπόν, για μια φορά να μην σταθούμε σ’ αυτό το σημείο εκκίνησης, να μην ξεκινήσουμε από το παζάρεμα, αλλά να ερευνήσουμε την ίδια την προϋπόθεση του. Τότε θα αποκαλυφθεί κάθε μυστήριο και η αληθινή αφετηρία της οικονομικής επιστήμης θα φωτιστεί πλήρως. Η προϋπόθεση του παζαριού είναι η ύπαρξη των πράγματων προς ανταλλαγή και των ανθρώπων που τα κατέχουν. Η ιδιοκτησία: ιδού το μοναδικό πραγματικό περιεχόμενο της οικονομικής επιστήμης.

Ο μέγιστος δυνατός βαθμός λογικής αυστηρότητας, που είναι συμβατός με το αρνητικό αυτό αξίωμα της οικονομικής επιστήμης, επετεύχθη από τη λεγόμενη "οριακή θεωρία" (Marginal Productivity Theory of Distribution) και τη "θεωρία της ισορροπίας" (General Equilibrium Theory). Από τον Walras και τον Jevons ως τον Pareto και τους

οπαδούς του, υπήρξε μια συνεχής εμβάθυνση στην έννοια και τις συνέπειες της υποκειμενικής χρησιμότητας – της οφελιμότητας. (ofelimity)

Η επιστήμη επικεντρώθηκε στην έρευνα της ικανοποίησης του ανθρώπου στην ατομικότητά του και θεώρησε πως έφτασε να προσδιορίσει τους νόμους της μέγιστης ικανοποίησης. Μα αυτή η ικανοποίηση έχει ακριβώς ως όρο και όριό της τα εμπορεύσιμα αγαθά˙ αφορά αποκλειστικά την ανταλλαγή.

Ήδη από τον Walras, το πρόβλημα τίθεται αυστηρά σε αυτούς τους όρους και επιλύεται στη βάση του νόμου του ελεύθερου ανταγωνισμού:

«Η ανταλλαγή δύο αγαθών μεταξύ τους» — λέει — «σε μια αγορά που διέπεται από τον ελεύθερο ανταγωνισμό είναι μια πράξη κατά την οποία όλοι οι κάτοχοι των δύο αγαθών επιτυγχάνουν τη μέγιστη δυνατή ικανοποίηση των αναγκών τους, εφόσον δίνουν το αγαθό που πουλούν και λαμβάνουν το αγαθό που αγοράζουν σε μια κοινή και σταθερή αναλογία».

«Ο κύριος σκοπός της θεωρίας του κοινωνικού πλούτου», συνεχίζει ο Walras, «είναι να γενικεύσει αυτή την πρόταση, δείχνοντας πώς εφαρμόζεται στην ανταλλαγή πολλών αγαθών με τον ίδιο τρόπο όπως και στην ανταλλαγή δύο μόνο αγαθών μεταξύ τους, αλλά και πώς εφαρμόζεται ομοίως στον ελεύθερο ανταγωνισμό στην παραγωγή, όπως και στην ανταλλαγή. Ο κύριος σκοπός της θεωρίας της παραγωγής του κοινωνικού πλούτου είναι να συναγάγει από αυτήν τις συνέπειες, δείχνοντας πώς προκύπτει από αυτή ο κανόνας για την οργάνωση της αγροτικής, της βιομηχανικής και της εμπορικής δραστηριότητας. Μπορεί, συνεπώς, να λεχθεί ότι αυτή εμπεριέχει στο σύνολό της όλη την πολιτική οικονομία – καθαρή και εφαρμοσμένη».

Μετά τον Walras, η θεωρία των βαθμών χρησιμότητας αναμφίβολα βελτιώθηκε και διορθώθηκε σημαντικά, αλλά κανένας οικονομολόγος δεν θα μπορούσε να ισχυριστεί ότι το πρόβλημα δεν παραμένει το ίδιο και ότι η λύση του δεν παραμένει ίδια. Ούτε η Συντεχνιακή Οικονομία θα μπορούσε σήμερα να αμφισβητήσει μια αλήθεια που γίνεται αυταπόδεικτη μόλις διατυπωθεί.

Αν ο Τίτιος έχει δέκα κιλά κρέας και ο Κάιος δύο κιλά πατάτες, και αν ο Τίτιος και ο Κάιος, αφού ανταλλάξουν εκατό γραμμάρια κρέας με ένα κιλό πατάτες, δεν βρίσκουν πλέον κάποιο επιπλέον όφελος για να συνεχίσουν την ανταλλαγή, τότε κανείς δεν μπορεί να αμφιβάλει πως και οι δύο έχουν φτάσει στο μέγιστο δυνατό επίπεδο ικανοποίησης. Αλλά αυτή η μέγιστη ικανοποίηση εξαρτάται, ακριβώς, από τις αρχικές ιδιοκτησιακές τους θέσεις˙ και δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να μας οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι η ευημερία του Τίτιου — ο οποίος μετά την ανταλλαγή έχει 9 κιλά και 900 γραμμάρια κρέας και 1 κιλό πατάτες — και η ευημερία του Κάιου — που έχει 100 γραμμάρια κρέας και 1 κιλό πατάτες — συνιστούν τη μέγιστη κοινωνική ευημερία που μπορεί να φανταστεί κανείς.

Αν αφαιρέσουμε από τον Τίτιο και τον Κάιο τη διαφορά στην αρχική τους θέση, αυτό το υποτιθέμενο σημείο ισορροπίας δεν θα πραγματοποιηθεί ποτέ. Αν το κρέας και οι πατάτες δεν ήταν εμπορεύματα, ο Τίτιος και ο Κάιος δεν θα μπορούσαν να ανταλλάξουν τίποτα άλλο πέρα από την εργασία τους – και η ανταλλαγή εργασίας που δεν αποτελεί υπηρεσία ονομάζεται συνεργασία.

Τι θα συνέβαινε, λοιπόν, αν η ιδιοκτησία καταργούνταν; Για να απαντήσουμε, πρέπει να αναλύσουμε το πρόβλημα από μια πιο ολιστική και ανθρώπινη σκοπιά.

Ας φανταστούμε ένα είδος τέλειας κοινωνίας – για παράδειγμα, μια οικογένεια στην οποία έχει επιτευχθεί στο μέγιστο η πνευματική ενότητα των μελών, ή μια κοινότητα όπου το καλό όλων θεωρείται ως το μέγιστο καλό του καθενός. Σε έναν τέτοιο κοινωνικό οργανισμό, είναι προφανές ότι δεν μπορεί να γίνεται λόγος για ιδιοκτησία, σύμφωνα με την υπόθεση, όλα ανήκουν σε όλους. Η μητέρα δεν διεκδικεί την τροφή από το παιδί, ούτε το παιδί από τη μητέρα˙ η χαρά και η λύπη του ενός είναι και του άλλου˙ εργάζονται μαζί, παράγουν μαζί, καταναλώνουν μαζί.

Λοιπόν, στο βαθμό που αυτή η κοινωνία πραγματοποιείται, αφού δεν υπάρχει διάκριση ανάμεσα στο «δικό μου» και στο «δικό σου», δεν υπάρχει ανταλλαγή, άρα δεν υπάρχει αγορά, πίστη, τόκος, χρήμα˙ δεν υπάρχει διάκριση ανάμεσα σε οικονομικά και μη οικονομικά αγαθά˙ δεν υπάρχει οικονομική ζωή. Αυτό το συμπέρασμα μπορεί να φαίνεται περίεργο και παράλογο στους οικονομολόγους που δεν έχουν ποτέ θέσει με την απαιτούμενη σαφήνεια το πρόβλημα του ορισμού του οικονομικού αγαθού και του οικονομικού φαινομένου, αλλά είναι αναμφίβολα το μόνο που μπορεί να εξαχθεί από μια ανεπηρέαστη ανάλυση του περιεχομένου της οικονομικής επιστήμης.

Ίσως φαίνεται περίεργο και παράλογο, κυρίως επειδή ο οικονομολόγος έχει προσπαθήσει να συλλάβει ακόμη και την οικονομική ζωή του απομονωμένου ανθρώπου, αξιοποιώντας την χιλιοχρησιμοποιημένη μορφή του Ροβινσώνα Κρούσου, και έχει θεωρητικοποιήσει — ακόμη και γι' αυτόν — προτιμήσεις, εμπόδια και ισορροπίες. Όμως το συλλογιστικό του οικονομολόγου δεν ήταν παρά μια χλωμή αντανάκλαση της μελέτης της κοινωνικής ζωής, από την οποία νόμισε πως θα μπορούσε να μεταφέρει, στο έρημο νησί, την διάκριση ανάμεσα στα οικονομικά και μη οικονομικά αγαθά.

Αλλά ο φτωχός Ροβινσώνας δεν θα μπορούσε πραγματικά να διακρίνει τη φύση των δύο αυτών κατηγοριών αγαθών — παραγωγής και κατανάλωσης. Η προσευχή, το κυνήγι, ο περίπατος στις ακτές, η προετοιμασία της κλίνης του, το γράψιμο του ημερολογίου, ο στοχασμός πάνω στα προβλήματα της ζωής και η προστασία από τις καιρικές συνθήκες θα ήταν όλα δραστηριότητες που παράγουν αγαθά στα οποία το κριτήριο της οικονομικότητας δεν θα μπορούσε ποτέ να διαχωριστεί από το ίδιο το κριτήριο της ζωής στην ολότητά της.

Για τον ίδιο λόγο, δεν μπορούμε να μιλάμε για οικονομική ζωή εντός της ηθικής πραγματικότητας της ζωής μιας οικογένειας ή μιας τέλειας κοινότητας. Για τις τελευταίες, όπως και για τον Ροβινσώνα, θα υπάρχουν τεχνικά προβλήματα παραγωγής συγκεκριμένων αγαθών, τα οποία θα επιλυθούν στο πλαίσιο των ειδικών επιστημών που σχετίζονται με τα αγαθά αυτά — από την οικοδομική ως τη γεωργία, από τη φυσική ως την ιατρική, από τη λογοτεχνία ως τη μουσική˙ για την οικογένεια, όπως και για τον Ροβινσώνα, θα υπάρχουν ζητήματα που αφορούν την ενότητα των διαφορετικών αγαθών, και αυτά θα είναι τα ζητήματα της ηθικής και της πολιτικής. Ωστόσο, οικονομικά προβλήματα — δηλαδή προβλήματα που σχετίζονται με μια ιδιαίτερη κατηγορία αγαθών που προσδιορίζονται από την οικονομικότητα — δεν μπορούν σε καμία περίπτωση να υπάρξουν.

Η υπόθεση της τέλειας κοινωνίας είναι, ακριβώς, μια υπόθεση ή ένα ιδανικό. Στην πραγματικότητα, ακόμη και μέσα στην πνευματική ενότητα της οικογένειας, γεννιέται και πολλαπλασιάζεται το σπέρμα της διάσπασης. Είναι το παιδί που απομακρύνεται από τον πατέρα, ο αδελφός που μάχεται τον αδελφό. Την ανάγκη του κοινού καλού διαδέχεται η εγωιστική ανάγκη της επιβολής, ήτοι το λογικό και επομένως ηθικό σφάλμα του να πιστεύουμε σε μια ευτυχία που γεννιέται από τον διαχωρισμό των αγαθών και από την ατομική απόλαυσή τους. Η ζωή όλων εκπίπτει στη ζωή του καθενός, και γεννιέται η ιδιοκτησία. Οι πόρτες κλείνουν, τα τείχη σηκώνονται, τα χαντάκια σκάβονται γύρω από τα οχυρά˙ οργανώνονται οι άμυνες του «δικού μου» που δεν είναι «δικό σου». Homo homini lupus – ο άνθρωπος είναι λύκος στον άνθρωπο. (σ.σ. Ο Spirito αναφέρεται στον «Χομπσιανό» ατομικιστή άνθρωπο και στην φράση του «Homo homini lupus». O Thomas Hobbes θεωρούσε πως ο άνθρωπος είναι «φύσει» ατομικιστής και άπληστος και ψάχνει τρόπους ώστε να εξοντώσει τον συνάνθρωπο του ώστε να υφαρπάξει αγαθά ή κέρδη. Ο μόνος που στέκεται εμπόδιο σε αυτό, κατά τον Hobbes, είναι η κρατική βία που παρομοιάζεται με τον «Λεβιάθαν» στο ομώνυμο βιβλίο του)

Αλλά, εκτός από αυτόν τον ηθικής φύσης λόγο, η διάσπαση της ενότητας οφείλεται και σε μια ανάγκη εργαλειακής φύσης, δηλαδή, στην αδυναμία, λόγω χώρου, να συγκλίνει μεθοδικά η βούληση του καθενός με τη βούληση όλων μέσα σε μια κοινωνία η οποία, λόγω του αριθμού των μελών της, χρειάζεται να απλωθεί σε όλο και μεγαλύτερες εκτάσεις, φτάνοντας να καλύψει ολόκληρη την επιφάνεια της γης. Ο οικογενειακός πυρήνας πολλαπλασιάζεται και γεννά πολλούς οικογενειακούς πυρήνες˙ η φυλή διαιρείται σε περισσότερες φυλές, ο λαός σε λαούς, και κάθε ενότητα τείνει να ζήσει μια αυτόνομη ζωή, γιατί μόνο με αυτή την αυτονομία μπορεί να αποκτήσει μια σχετική εσωτερική οργανικότητα.

Ωστόσο, η αυτονομία δεν μπορεί να είναι απόλυτη, και η διασπασμένη ενότητα δημιουργεί διαρκώς μια ανικανοποίητη ανάγκη. Κανείς δεν μπορεί πραγματικά να είναι ευχαριστημένος με τον εγωισμό του, με τον κόσμο στον οποίο έχει κλειστεί, πιστεύοντας πως έτσι θα πλουτίσει. Όσο μεγάλος κι αν είναι, ο κόσμος της ιδιοκτησίας είναι περιορισμένος και άρα μικρός. Όσα κι αν έχω, πάντα υπάρχει κάτι που ανήκει στον γείτονα και εξάπτει την επιθυμία μου. Ο νόμος της ιδιοκτησίας είναι ο νόμος του μερικού, άρα και του αισθητού: δεν χορταίνει, πεινά. Είναι η πείνα για το όλον, για μια ενότητα που δεν υπάρχει η δύναμη ώστε να επιτευχθεί πνευματικά και που επιχειρείται να επιτευχθεί με τη βία. Ο χρυσός του γείτονα προκαλεί τη λαιμαργία, και στον γείτονα κηρύσσεται πόλεμος, για να νικηθεί, να υποταχθεί, για να ενταχθεί ξανά στον κόσμο που από τον οποίο είχε διασπαστεί. Όμως ο πόλεμος φέρνει έπειτα άλλον πόλεμο και στην τεχνητή ενότητα διαδέχεται μεγαλύτερη διάλυση, ένα περαιτέρω θρυμμάτισμα των κοινωνικών πυρήνων και ένα περαιτέρω διχασμό των ατόμων μέσα σε κάθε έναν από αυτούς τους πυρήνες.

Από αυτόν τον ακραίο ατομισμό της κοινωνικής ζωής γεννιέται η πρώτη ανάγκη για μια ενότητα λιγότερο αντιπνευματικής φύσης˙ γεννιέται η απαίτηση να συνυπάρξουν οι ιδιοκτησίες σε μια σχετική συμφωνία, σε μια διαλεκτική όπου η επιβολή καλύπτεται με έναν ειρηνικό μανδύα. Τον πόλεμο διαδέχεται η ανταλλαγή και γεννιέται η οικονομική ζωή.

Ιδού λοιπόν η ρίζα της οικονομίας και όλων των φαινομένων της.

Είναι μια διπλή ρίζα που εκτείνεται βαθιά στην καρδιά της κοινωνικής ζωής. Από τη μία πλευρά, η ανάγκη να ξεπεραστεί η κατάσταση πολέμου και να ζήσει κανείς σε συμφωνία, δηλαδή σε πραγματική πνευματική ενότητα˙ από την άλλη, η αδυναμία να ξεπεραστεί η αιτία του πολέμου, δηλαδή η ιδιοκτησία, που ξεχωρίζει και διαχωρίζει. Διπλή ρίζα που καταλήγει σε μια αγεφύρωτη αντίφαση, μοιραία προορισμένη να καταλήγει στον πόλεμο, τον οποίο δεν μπορεί να υπερβεί. Πόλεμος που διεξάγεται με όπλα με τα οποία επιχειρείται η επιβολή ή η περιοδική απελευθέρωση από τις σωρευμένες επιβολές˙ πόλεμος που είναι οικονομικός, σχεδόν συνώνυμος με την οικονομία προσωποποιημένη στον ελεύθερο ανταγωνισμό. Διότι ανταγωνισμός σημαίνει: το δικό μου ενάντια στο δικό σου, ο θάνατός σου η ζωή μου, πλούτος που αποκτάται με τη φτώχεια των ηττημένων. Να ζει κανείς οικονομικά σημαίνει να ζει καταπιέζοντας: ο καπιταλιστής τον εργάτη, ο καπιταλιστής τον άλλο καπιταλιστή, ο δανειστής τον οφειλέτη, ο πωλητής τον αγοραστή, ο παραγωγός τον καταναλωτή, και ούτω καθεξής, σε μια συνεχή παθητική υποταγή του αδύναμου στον δυνατό, δηλαδή αυτού που δεν έχει σε αυτόν που έχει.

Δεν πρόκειται να λυθεί το πρόβλημα, όπως ευχόταν ο σοσιαλισμός, μέσω της ταξικής πάλης, γιατί δεν πρόκειται για μια τάξη που δεν έχει και μια άλλη που έχει, αλλά για όλους που έχουν και δεν έχουν ταυτόχρονα, καθένας έχοντας περισσότερα από κάποιον και λιγότερα από κάποιον άλλο. Στο ίδιο το "έχειν" βρίσκεται η ρίζα της σύγκρουσης και η σύγκρουση δεν μπορεί να ξεπεραστεί με ένα νέο οικονομικό σύστημα που οδηγεί σε μεγαλύτερη εξισορρόπηση, γιατί το να μιλάμε για οικονομία σημαίνει να μιλάμε για ανισότητα — τα δύο είναι στην ουσία ταυτόσημα. Για να φτάσουμε στην πνευματική ενότητα υπάρχει μόνο ένας δρόμος: η κατάργηση της οικονομικής ζωής˙ η επίτευξη εκείνου του τρίτου όρου, όπου η εσωτερική αντίφαση της οικονομίας — δηλαδή η θέληση για συμφωνία που διατηρεί όμως τον λόγο της διαφωνίας — θα συμφιλιωθεί με την άρνηση της ίδιας της προϋπόθεσής της. Από τον πόλεμο στην οικονομία, από την οικονομία στην ηθική. Πάλη, ανταλλαγή, συνεργασία: ιδού ο δρόμος προς την ηθική ζωή και τη γνώση.

Οι οικονομολόγοι, αντίθετα, πλανήθηκαν νομίζοντας ότι μπορούν να φτάσουν στην επιστήμη της οικονομίας. Για να ικανοποιηθεί όμως αυτός ο ισχυρισμός, θα έπρεπε να αποδεχτούμε την ύπαρξη μιας επιστήμης του αρνητικού ή του μερικού, κάτι σαν μια λογική του παράλογου ή ένα σύστημα του παράλογου. Αν πράγματι με την ανταλλαγή ξεπερνιόταν η έννοια του πολέμου και επιτυγχανόταν πραγματικά η ενότητα της συμφωνίας, τότε η επιστήμη της ανταλλαγής δεν θα ήταν αντιφατική. Εφόσον όμως η ανταλλαγή βασίζεται ακόμη στην αρχή της πάλης και η οικονομική ζωή που απορρέει από αυτήν είναι ανταγωνισμός, τότε το καθολικό δεν επιτυγχάνεται και η επιστήμη της ανταλλαγής δεν ξεπερνά την εγγενή αντίφαση μιας επιστήμης του πολέμου.

Μπορεί να υπάρξει επιστήμη του πολέμου;

Αν υπήρχε, θα αντιστοιχούσε στη λογική της νίκης στην απόλυτη μορφή της — δηλαδή στην ικανότητα να νικάς, πράγμα που σημαίνει την κατάργηση του ίδιου του πολέμου.

Ο πόλεμος υφίσταται μόνο όταν έχει διαρραγεί η λογική, όταν το καθολικό έχει αρνηθεί, όταν το αρνητικό επικρατεί του θετικού — έστω και ως απαραίτητο στάδιο για την επαναβεβαίωση του θετικού.

Ένας πόλεμος μπορεί να θεωρηθεί «ιερός», αλλά μόνο ως αναγκαίο πέρασμα προς μια δίκαιη ειρήνη˙ η λογική του δηλαδή δεν βρίσκεται μέσα του, αλλά έξω από αυτόν, στη λογική της ειρήνης.
Ως τέτοιος, ο πόλεμος δεν είναι παρά η παραλογική συνέπεια μιας ψευδούς ειρήνης από την οποία γεννήθηκε.

Μπορεί να φανεί, αν δούμε τα πράγματα επιφανειακά, ότι υπάρχει κάποιου είδους επιστήμη του πολέμου, με τα εγχειρίδιά της, τους δασκάλους της, τις σχολές της.

Αλλά αυτό που σκεφτόμαστε τότε δεν είναι η επιστήμη του πολέμου, αλλά οι επιστήμες των εργαλείων με τα οποία διεξάγεται ο πόλεμος.

Πράγματι, μπορεί να υπάρχει επιστήμη των πυροβόλων όπλων, της σκόπευσης, των υπηρεσιών ανεφοδιασμού, και μέχρι ενός σημείου της τακτικής και της στρατηγικής. Αλλά όχι επιστήμη του πολέμου — δηλαδή επιστήμη που να πηγάζει από την ίδια την αρχή του πολέμου και να εντάσσει αυτήν την αρχή στη λογική των συνεπειών της.

Στο βαθμό που ο πόλεμος είναι πραγματικά πόλεμος — και όχι απλώς πυρά κανονιών και πολυβόλων, ή λογιστική υποστήριξη, ή τακτική ή στρατηγική — αλλά θέληση να νικήσεις, συντρίβοντας και καταστρέφοντας, στον ίδιο αυτόν βαθμό ο πόλεμος απορρίπτεται πλήρως από την έννοια της επιστήμης.

Ο συλλογισμός αυτός μπορεί να επαναληφθεί ακόμη πιο ξεκάθαρα για ένα άλλο περιεχόμενο επιστήμης με πιο φανερά αρνητικό χαρακτήρα: το έγκλημα.

Μπορεί να υπάρξει — και τι άραγε μπορεί να σημαίνει — μια επιστήμη του εγκλήματος; Για τον εγκληματία, θα είναι προφανώς η επιστήμη των εργαλείων του εγκλήματος: του διαρρηκτικού εργαλείου, του πριονιού, του δηλητηρίου, του όπλου. Για τον μη εγκληματία, θα είναι η επιστήμη της πρόληψης και της καταστολής του εγκλήματος — δηλαδή το ποινικό δίκαιο, η ιατρική, η παιδαγωγική κ.λπ.

Αλλά για κανέναν δεν θα είναι επιστήμη του εγκλήματος με την έννοια επιστήμης προς τον προσδιορισμό των κανόνων του «τέλειου εγκλήματος». Για κανέναν, επειδή ο «λογικός εγκληματίας» είναι αντίφαση εν τοις όροις, μη δεκτική επιστημονικής συστηματοποίησης. Ως έγκλημα, ως καθαρή και πλήρης άρνηση του καλού, η πράξη του εγκληματία μπορεί να γίνει αντικείμενο μελέτης, αλλά μόνο μέσα στην επιστήμη του θετικού που το αρνείται — στην ηθική, της οποίας ο λογικός προσδιορισμός εμπεριέχει τον καθορισμό της αρνητικής της φάσης.

Επιστρέφοντας τώρα στην οικονομία, μπορούμε να διαπιστώσουμε με ακρίβεια τον επιστημονικό της χαρακτήρα. Και εδώ, επιστημονική μπορεί να είναι η μελέτη ορισμένων εργαλείων του οικονομικού κόσμου, και η επιστήμη θα ταυτιστεί με τα μαθηματικά, τη στατιστική, τη λογιστική και παρόμοια, δηλαδή με τις επιμέρους έρευνες μέσω των οποίων, υπό το φως αυτών των επιστημών, μελετώνται τα φαινόμενα της κυκλοφορίας του χρήματος, της τραπεζικής τεχνικής, της μετακύλισης των φόρων, κ.λπ. Όμως, ποτέ δεν μπορεί να είναι επιστημονική η μελέτη του οικονομικού φαινομένου ως τέτοιου, δηλαδή η μελέτη της οικονομικής πράξης, διότι το να ενεργεί κανείς οικονομικά σημαίνει να ενεργεί αντιφατικά, να πράττει δηλαδή με τρόπο που αντιβαίνει σε κάθε λογική διάταξη. Και όπως δεν μπορεί να υπάρξει επιστήμη της οικονομίας, έτσι δεν μπορεί να υπάρξει επιστήμη των επιμέρους θεσμών της οικονομικής ζωής –του χρήματος, της ανταλλαγής, της αγοράς, του χρηματιστηρίου, της τράπεζας κ.ο.κ.– γιατί όλοι αυτοί οι θεσμοί έχουν την ίδια παραλογικότητα με την προϋπόθεση από την οποία απορρέουν. Η μόνη λογική τους είναι αυτή της άρνησής τους, ώστε, όσο παράδοξο κι αν ακούγεται, είναι αδιαμφισβήτητα αληθές ότι η λογική του χρήματος είναι να είναι κακό, της ανταλλαγής να είναι άδικη, της αγοράς να βρίσκεται σε ανισορροπία, του χρηματιστηρίου να εκφυλίζεται σε τυχερό παιχνίδι και σε κερδοσκοπία, της τράπεζας να χρεοκοπεί και του οικονομικού συστήματος να μεταβαίνει από κρίση σε κρίση. Βέβαια, δεν χρεοκοπούν όλες οι τράπεζες και δεν αποκαλύπτουν την αντίφαση, αλλά το ότι δεν χρεοκοπούν αποτελεί δείγμα της βίας τους και του έργου της εκμετάλλευσης που επιτελούν: δεν χρεοκοπούν μόνο και μόνο επειδή οι άλλοι πληρώνουν ή χρεοκοπούν

για λογαριασμό τους. Αυτό σημαίνει οικονομικός ανταγωνισμός ή, όπως αντιφατικά λέγεται, οικονομική ζωή.

Για να μπορέσει η οικονομική επιστήμη να θεωρηθεί στ' αλήθεια επιστήμη, θα έπρεπε να είναι η επιστήμη της μέγιστης ευημερίας. Ευτυχώς, υπάρχει μόνο ένας δρόμος για την επίτευξη της μέγιστης ευημερίας, και αυτός είναι η αναζήτηση της προσωπικής ευτυχίας μέσα από την ευτυχία όλων. Αυτός ο δρόμος, που έχει προφανώς καθολικό χαρακτήρα, έχει τη δική του επιστήμη: την ηθική ή πολιτική επιστήμη˙ ή λοιπόν η οικονομία ενσωματώνεται πλήρως σε αυτή, ή –αν με κάποιο τρόπο διαχωρίζεται από την ηθική και την πολιτική– τότε δεν μπορεί να οικειοποιείται το "μέγιστο" της ευημερίας, καθιστώντας το τελευταίο μία ευημερία ολίγων. Μετά από όλα όσα ειπώθηκαν, δεν είναι δύσκολο να καταλήξουμε ότι η οικονομική επιστήμη είναι η ψευδής επιστήμη της ψευδούς ευημερίας εκείνων που κατέχουν. Αν αυτή η ευημερία δεν ήταν ψεύτικη και αν η επιστήμη της δεν ήταν ψευδής, τότε ο Άγιος Φραγκίσκος δεν θα ήταν άγιος, και η ιστορία θα τον κατηγορούσε ότι αρνήθηκε μια καθολική αξία.

Το όνομα του Φραγκίσκου της Ασίζης που τίθεται εδώ στο τέλος ενός συλλογισμού, δεν μπορεί παρά να εντείνει την αίσθηση ουτοπίας που αναμφίβολα φέρει μια κάθετη άρνηση της οικονομίας. Είναι μοίρα του αληθινά συγκεκριμένου να φαίνεται αφηρημένο, της λογικής να μοιάζει έξω από την πραγματικότητα. Όμως έξω από την πραγματικότητα είναι –και πρέπει να είναι– το ιδανικό, για να μη νεκρωθεί η πραγματικότητα και αντιθέτως να προχωρήσει και να ζήσει πνευματική ζωή. Ένας ιδεαλιστής που αντιλαμβάνεται το πνεύμα ως ιστορία, δεν μπορεί να αγγίζεται από την κατηγορία της ουτοπίας: εκείνη η ίδια διαλεκτική αίσθηση που του δίνει το θάρρος να προχωρήσει εκεί όπου άλλοι θα οπισθοχωρούσαν τρομαγμένοι και αποπροσανατολισμένοι, είναι αυτή που του γεννά και την ανάγκη να κοιτάξει κατάματα την πιο σκληρή πραγματικότητα, χωρίς αυτό να τον αποκαρδιώνει ή να του στερεί τις ελπίδες. Η άρνηση της οικονομίας είναι ακριβώς το ιδανικό που γεννιέται από μια αντιφατική πραγματικότητα, ώστε η πραγματικότητα να κινηθεί και να προχωρήσει˙ αλλά δεν είναι η ουτοπία εκείνου που ονειρεύεται την εξαφάνιση της οικονομίας. Η οικονομία δεν μπορεί να εξαφανιστεί, και δεν μπορεί να εξαφανιστεί για τον ίδιο λόγο που δεν μπορεί να εξαφανιστεί και ο *homo oeconomicus*. Δεν μπορεί να εξαφανιστεί όπως δεν μπορούν να εξαφανιστούν όλα εκείνα που στον κόσμο εκπροσωπούν την αρνητική στιγμή: το κακό, το σφάλμα, το άσχημο, ο θάνατος. Και όσο υπάρχουν άνθρωποι στον κόσμο και όσο υπάρχει πνευματική ζωή, θα υπάρχει επίσης και το απάνθρωπο και αντιπνευματικό στοιχείο της αναρχίας: θα υπάρχει η αντιφατική ανάγκη να πλουτίζει κάποιος χωρίς να πλουτίζουν και οι άλλοι, να απολαμβάνει χωρίς να απολαμβάνουν και οι άλλοι, να ανταλλάσσει τον εμπειρικό εαυτό του με τον κόσμο (σ.σ. να εκχωρεί ή να θυσιάζει την προσωπικότητα ή την αυθεντική του ύπαρξη, όπως αυτή βιώνεται στην εμπειρία, στο όνομα του προσωπικού συμφέροντος ή της υλικής ωφέλειας, προσπαθώντας να "αγοράσει" τον κόσμο ή την επιτυχία μέσω της ίδιας του της ύπαρξης) – εν τέλει να απολυτοποιεί εκείνο το ίδιον συμφέρον, πάνω στο οποίο οι οικονομολόγοι, με κυνισμό, έχουν πλανηθεί νομίζοντας πως θεμελιώνουν μια επιστήμη.

Ο *homo oeconomicus*, λοιπόν, δεν θα πεθάνει. Αλλά πρέπει οπωσδήποτε να πεθάνει η ψευδαίσθηση του θετικού χαρακτήρα του. Θα ζει μόνο ως ο αιώνιος εχθρός προς καταπολέμηση, ως το κακό που αναδύεται ξανά από την ίδια την αφοσίωση στο καλό, ως το διαλυτικό στοιχείο της κοινωνικής ζωής.

Και η επιστήμη του *homo oeconomicus*; Βεβαίως, και η παθολογία είναι επιστήμη, και, όπως το κακό συνοδεύει πάντα το καλό, σε κάθε επιστήμη η μελέτη της αρνητικής πλευράς –της παθολογίας– πηγαίνει παράλληλα με τη μελέτη της θετικής πλευράς. Από αυτήν την άποψη, η οικονομία είναι η παθολογία της πολιτικής, και ο μελετητής της πολιτικής δεν μπορεί παρά να αναλύσει τη φαινομενολογία της και να καταδείξει ακριβώς την αρνητικότητά της. Αλλά εάν αυτή είναι η φύση της επιστήμης του *homo oeconomicus*, είναι σαφές ότι αυτή εκπροσωπεί την πιο ριζική άρνηση της σημερινής επιστήμης, η οποία συγχέει το αρνητικό με το θετικό, την παθολογία με τη φυσιολογία, και σκαρφαλώνει σε λείες επιφάνειες για να αποδείξει τους "νόμους της αρμονίας των εγωισμών". Ο εγωισμός δεν επιτρέπει αρμονία και αυτή η επιστήμη είναι αμετάκλητα αποτυχημένη.

Η ειρωνεία με την οποία σήμερα γενικά καυτηριάζεται ο *homo oeconomicus*, παρότι λανθασμένη και λογικά

επιπόλαιη, δείχνει την βαθύτερη διαίσθηση του Φασιστικού Κορπορατιβισμού. Ο οικονομολόγος έχει λόγο να γελά με αυτό, αλλά παρ' όλα αυτά το έδαφος δεν είναι σταθερό κάτω από τα πόδια του. Η λογική του, εσωτερική στο σύστημα, είναι συνεπής και αυστηρή, αλλά είναι όλο το σύστημα που καταρρίπτεται από μια ανώτερη λογική, η οποία υπερβαίνει το πεδίο της οικονομίας και αποσκοπεί να επιτύχει πολιτικά και τεχνικά την πνευματική ενότητα του κοινωνικού οργανισμού. Πολιτικά ή ηθικά, διότι έχει αποκτήσει συνείδηση ότι η ενότητα της οικογένειας –όχι διασπασμένη στην άπειρη πολλαπλότητα οικογενειών και ατόμων– πρέπει να είναι το μοναδικό ιδανικό της πράξης και το μοναδικό κριτήριο της επιστήμης. Τεχνικά, διότι η τεχνική δεν βλέπει έξω από την πολιτική, αλλά την ίδια την πολιτική στην πραγματική της εφαρμογή. Το πλαίσιο που χωρίζει τους κοινωνικούς πυρήνες είναι η φύση, η πνευματική ανεπάρκεια του ανθρώπου. Και αν ο άνθρωπος δημιουργεί και πολλαπλασιάζει τις μηχανές και συντομεύει τις αποστάσεις μέχρι σημείου μανίας για την ταχύτητα, αν κλείνεται μόνος του σε ένα σύστημα με χιλιάδες τροχούς και αρθρώσεις, αν φαίνεται –επιφανειακά– να γίνεται σκλάβος της μηχανής και του συστήματος, στην πραγματικότητα όλα αυτά τα πράττει ωθούμενος από την ηθική απαίτηση για ενότητα, για τον οργανισμό μέσα στον οποίο ο παλμός όλων των ανθρώπων γίνεται άμεσος και σταθερός, και η ζωή του καθενός εμπλουτίζεται και χαίρεται από την εμπειρία όλων. Σε αυτή την τεχνική και ηθική προσπάθεια προς ολοένα και βαθύτερη ενότητα,

η οικονομία πρέπει να απαρνηθεί την παραδοσιακή της φύση και να γίνει σχεδιασμένη, να θυσιάσει δηλαδή τη θέληση του κάθε ατόμου και να βάλει στην θέση της την ηθική θέληση όλων, να θυσιάσει την ψεύτικη τεχνική της θεωρία και την ανταγωνιστική της πρακτική και να αναζητήσει τη νέα τεχνική της συνεργασίας. Αυτή είναι η ουσία του Κορπορατιβισμού.

Ωστόσο, υπάρχει σε μικρό ή μεγαλύτερο βαθμό η προκατάληψη ότι ο φασισμός, ταυτισμένος με τον Κορπορατιβισμό, περιορίζει το όραμά του στο οικονομικό πεδίο και φτωχαίνει τον επαναστατικό του παλμό. Ορισμένοι θέλουν να βλέπουν τον κορπορατισμό περισσότερο στην πολιτική και νομική του διάσταση παρά στην οικονομική, και έτσι αρνούνται στον μελετητή της Συντεχνιακής Οικονομίας το δικαίωμα μιας συνολικής θεώρησης.

Η παραπάνω ανησυχία είναι ασφαλώς θεμιτή, και αποδεικνύει —αν ήταν ακόμη αναγκαίο να αποδειχθεί— τον ολοκληρωτικό χαρακτήρα του φασισμού. Όμως, δεν συνοδεύεται πάντα από λογική σαφήνεια και, στην ψευδαίσθηση ότι διευρύνει την (Συντεχνιακή) θεωρία, καταλήγει να ενισχύει ιδεολογικά πλαίσια εξαιρετικά επικίνδυνα. Το σφάλμα έγκειται στο να θεωρείται πως ο Κορπορατιβισμός πρέπει να είναι *κυρίως* πολιτικός και νομικός *αντί* για οικονομικός, ενώ δεν αντιλαμβάνονται πως η πολιτική και νομική του φύση δεν σημαίνει τίποτα άλλο παρά ριζική αντίθεση προς την οικονομία. Το ζήτημα δεν είναι να υπερισχύσει κάποιος από τους διάφορους παράγοντες, αλλά να οριστεί η ουσία, η θεμελιώδης αρχή, ο μοναδικός σκοπός αυτής της νέας αντίληψης. Και αυτή η αρχή είναι η αντιοικονομία: ο ανυποχώρητος αγώνας ενάντια στον *homo oeconomicus*, στον αναρχικό ατομικισμό, σε κάθε εγωισμό που προσπαθεί να διαλύσει τον δεσμό (Fasce) στον οποίο οι φασίστες επιδιώκουν να ενωθούν. Γι' αυτό, ο χειρότερος εχθρός του Κορπορατιβισμού ή του Φασισμού είναι ο οικονομολόγος ή όποιος συμμερίζεται την βασική προκατάληψη του οικονομολόγου, δηλαδή την πεποίθηση ότι το αληθινό κίνητρο της ανθρώπινης δράσης είναι η ωφελιμιστική επιδίωξη του ατομικού συμφέροντος, που υμνείται μέσα από τους υποτιθέμενους θριάμβους της ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Ο Κορπορατιβισμός πιστεύει στη δυνατότητα η κοινωνική ζωή να ενοποιηθεί τόσο ηθικά όσο και τεχνικά, πιστεύει στη χαρά της προσφοράς και της αυτοθυσίας, απορρίπτει κάθε ατομικό σκοπό για τη ζωή. Και ακριβώς γι' αυτό δεν είναι οικονομία, αλλά πολιτική, ηθική, θρησκεία — δηλαδή η ουσία της Φασιστικής Επανάστασης.

IV. Οικονομία και Ηθική στη Σκέψη του Χέγκελ

(«Ομιλία στο Γ΄ Διεθνές Συνέδριο για τον Χέγκελ, Ρώμη, Απρίλιος 1933)

Ο Χέγκελ δεν ασχολήθηκε ποτέ άμεσα με τα οικονομικά φαινόμενα, και η οικονομική επιστήμη δεν κατέχει στη φιλοσοφία του μια αυτόνομη και σαφώς οριοθετημένη θέση. Αυτό εξηγεί και το γιατί οι οικονομολόγοι, γενικά, δεν είναι ιδιαίτερα εξοικειωμένοι με το έργο του και δεν το λαμβάνουν υπόψη στις ιστορικές ανασκοπήσεις των οικονομικών θεωριών, παρά μόνο περιστασιακά και σχεδόν αποκλειστικά όσον αφορά τη σχέση του με τον μαρξισμό. Ωστόσο, στη διαλεκτική του Χέγκελ τίθενται θεμελιώδη ζητήματα που μπορούν, από τη μια πλευρά, να φωτίσουν τα όρια της κλασικής ή φιλελεύθερης οικονομικής επιστήμης και, από την άλλη, να δώσουν νόημα στην κριτική προς αυτήν και στις αξίες που εμπνέουν τις σύγχρονες υπό διαμόρφωση θεωρίες.

Πρόκειται για ζητήματα που αφορούν την έννοια του ατόμου, του "homo oeconomicus" και της σχέσης του με το κράτος, της ιδιωτικής ιδιοκτησίας και της συντεχνίας , του φιλελευθερισμού και του σοσιαλισμού —ζητήματα που βρίσκονται στα όρια μεταξύ οικονομίας, δικαίου και πολιτικής, και που αποτελούν προϋπόθεση και θεμέλιο αυτών των επιστημών, οι οποίες αντλούν ουσία από τη μεταξύ τους διασύνδεση, μέσα από μια πλήρη ιστορική ή φιλοσοφική θεώρηση.

Αφετηρία για την κατανόηση της κοινωνικής και πολιτικής ζωής, δηλαδή το αρχικό στάδιο ανάπτυξης της ιδέας της ελεύθερης βούλησης, είναι για τον Χέγκελ το υποκείμενο ως πρόσωπο —μια αποκλειστική ατομικότητα που, αν και πεπερασμένη, αναγνωρίζει τον εαυτό της ως άπειρο, καθολικό και ελεύθερο. Είναι μια πρώτη, άμεση και αφηρημένη προσδιορισμένη μορφή της ατομικότητας, χωρίς την οποία όμως δεν μπορούν να υπάρξουν οι περαιτέρω συγκεκριμενοποιήσεις. Για να υπάρξει ως ιδέα, το πρόσωπο πρέπει να δώσει στον εαυτό του μια εξωτερική σφαίρα ελευθερίας· γι' αυτό και ουσιαστικός του σκοπός γίνεται το δικαίωμα να εκφράσει τη βούλησή του πάνω σε κάθε πράγμα. Από εδώ προκύπτει η έννοια της ιδιοκτησίας, ως βούληση του ατόμου που γίνεται αντικειμενική, και συνεπώς ο ιδιωτικός χαρακτήρας της ιδιοκτησίας, ως έκφραση του ατόμου στην αφηρημένη του ιδιαιτερότητα.

Από αυτή την αφηρημένη ιδιαιτερότητα —που συνιστά και τον κόσμο του αφηρημένου δικαίου— το άτομο προχωρά για να ζήσει στη **ηθικότητα** (Moralität) και τελικά στην **ηθική τάξη** (Sittlichkeit), όπου η ιδιαιτερότητα έχει ξεπεραστεί και υλοποιείται η ταύτιση της καθολικής και της ατομικής βούλησης. Όμως και η ηθική ζωή διαρθρώνεται διαλεκτικά μέσα από τα στάδια της, όσο το άτομο πραγματώνεται στην οικογένεια, στην πολιτική κοινωνία και τελικά στο Κράτος. Στην οικογένεια, η ηθική ουσία —ως άμεσο ή φυσικό πνεύμα— είναι ενότητα που αισθάνεται τον εαυτό της ως αγάπη: το πρόσωπο δεν υπάρχει πια για τον εαυτό του αλλά ως μέλος, και φτάνει στη συνείδηση της αληθέστερης ατομικότητας μέσα στην ενότητα της οικογένειας. Στην πολιτική κοινωνία η ουσία διαφοροποιείται αφηρημένα σε πολλά πρόσωπα, που επιδιώκουν τους ιδιαίτερους σκοπούς τους, αλλά προσπαθούν να τους πετύχουν μέσα από μια τυπική καθολικότητα: το εξωτερικό Κράτος. Τελικά, στο Κράτος, η καθολικότητα γίνεται ουσιώδης, ενώνοντας την άμεση ουσία της οικογένειας με την τυπική καθολικότητα της κοινωνίας. Πραγματοποιείται το καθολικό ως καθαυτό και δι' εαυτό, δηλαδή η απόλυτη λογικότητα της βούλησης: μια λογικότητα που δεν περιορίζεται στα επιμέρους κράτη, καθώς το Κράτος συλλαμβάνεται νοητικώς τόσο μέσα από το εσωτερικό του δίκαιο όσο και μέσα από το εξωτερικό του δίκαιο, δηλαδή εντός της διαλεκτικής σχέσης ανάμεσα στα κράτη, και υπερβαίνοντάς την, μεταβαίνει στην παγκόσμια Ιστορία, στο παγκόσμιο Πνεύμα και στην κρίση (ενν. την αξιολόγηση) του κόσμου.

Αυτό το σχήμα, στο οποίο συνοψίζεται η δεύτερη ενότητα της φιλοσοφίας του πνεύματος, που αφορά το αντικειμενικό πνεύμα, και ολόκληρη τη φιλοσοφία του δικαίου του Χέγκελ, δεν είναι ικανό να φωτίσει τον θεμελιώδη οικονομικό βίο του ατόμου και του κράτους, εάν δεν διευκρινιστεί η σχέση των διαλεκτικών στιγμών με τα ιστορικά θεσμικά μορφώματα. Αυτό είναι το βασικό πρόβλημα προς επίλυση, γιατί μέσα από αυτό επιλύεται

ουσιαστικά και το άλλο πρόβλημα: της σχέσης φιλοσοφίας και πολιτικής ή του αιώνιου και του συγκυριακού —και έτσι είτε ενισχύονται τα δεσμά του διανοουμενισμού, είτε φτάνουμε στον απόλυτο εμμενισμό (immanentism).

Αν η πραγματική συγκεκριμενότητα είναι στο Κράτος, τότε ποια ιστορική πραγματικότητα —και με ποια έννοια— έχουν το άτομο, η οικογένεια, η αστική κοινωνία, εφόσον δεν φτάνουν στη συνείδηση και στην ενότητα του Κράτους; Αυτές οι στιγμές, που θεωρούνται θεμελιώδεις και αναπόφευκτες στη διαλεκτική του πνεύματος, με ποιο τρόπο πρέπει να υπάρχουν στην πολιτική ζωή;

Κατά τη γνώμη μου, στον Χέγκελ —και γενικά σε όλο τον μεταχεγκελιανό ιδεαλισμό— παραμένουν δύο αντιφατικές απαιτήσεις ως προς τη λύση του προβλήματος. Από τη μία, υπάρχει η τάση να μη δίνεται καμία συγκεκριμενότητα στο αφηρημένο και να θεωρούνται οι στιγμές μόνο ως ιδεατές· από την άλλη, αναγνωρίζεται σε αυτές μια αναγκαιότητα και συγκεκριμένη ισχύς, και παγιώνονται σε θεσμούς που θεωρούνται αυτοτελείς σκοποί.

Όταν φτάνουμε στην έννοια του Κράτους ως ουσιώδες πνεύμα, είναι φανερό ότι το άτομο δεν έχει πια πραγματικότητα ως ιδιαίτερος σκοπός, αλλά αποκτά υπόσταση μέσα στην οικογένεια, στην συντεχνία, στην αστική κοινωνία και στο Κράτος. Το ίδιο ισχύει για όλους αυτούς τους θεσμούς: φαίνονται να έχουν αυτοτέλεια και δικούς τους σκοπούς, μέχρι να φτάσουμε στη συνείδηση της αληθινής ουσίας που υλοποιείται στο Κράτος. Από εκεί και πέρα, γίνονται αφηρημένες στιγμές του συγκεκριμένου, και στην πολιτική ζωή υπάρχουν όχι για τον εαυτό τους αλλά για το κράτος, ή καλύτερα για ένα «εγώ» που ταυτίζεται με το κράτος. Κάθε φορά που επιχειρούν να υφίστανται για τον εαυτό τους, δηλαδή για ιδιοτελείς σκοπούς που δεν συμπίπτουν με εκείνους του κράτους, παύουν να είναι στιγμές του συγκεκριμένου και γίνονται άρνησή του.

Αυτό το βλέπει καθαρά ο Χέγκελ όταν δηλώνει ότι *«η ατομικότητα καθαυτή... όταν επιδιώκει την πλήρη ικανοποίηση των αναγκών της, της τυχαίας αυθαιρεσίας και της υποκειμενικής επιθυμίας, καταστρέφει την ίδια της τη φύση και το ουσιώδες της νόημα»*. Άρα, αν μείνουμε σε αυτό το συμπέρασμα, πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι αυτές οι στιγμές είναι λογικά αφηρημένες και κατανοητές μόνο μέσα στη θεμελιώδη ουσία του κράτους —είναι πολιτικά αφηρημένες, αφού υπάρχουν μόνο μέσα και διά του κράτους, και αρνούνται τον εαυτό τους και το κράτος όποτε προσπαθούν να γίνουν αυτοτελείς. Η επίγνωση αυτού του λογικού συμπεράσματος δεν μπορεί να παραμείνει αφηρημένη φιλοσοφικά, αλλά μεταφράζεται σε ιστορική πραγματικότητα, αρνούμενη πολιτικά κάθε επιμέρους σκοπό που δεν συμπίπτει με αυτόν του κράτους. Φιλοσοφία και πολιτική πρέπει να ταυτιστούν μέσα στην υλοποίηση μιας και μοναδικής διαδικασίας.

Μια τέτοια συλλογιστική έχει σίγουρα στέρεη βάση στη διαλεκτική του Χέγκελ —όμως ο ίδιος δεν παραμένει πάντα πιστός σε αυτήν. Αντιθέτως, σε ορισμένες από τις σοβαρότερες πρακτικές συνέπειες, αναγνωρίζει στο αφηρημένο μια συγκεκριμένη πραγματικότητα και στις ιστορικές θέσεις που πρέπει να ξεπεραστούν μια αιώνια και αναπόδραστη αξία. Οι στιγμές της διαλεκτικής παγιώνονται σε αυτοτελείς σκοπούς που μάταια προσπαθεί να συνεχίσει να διαλεκτικοποιεί με λεκτικά μέσα.

Αρμόζει σε όλους το παράδειγμα της οικονομικής σχέσης του ατόμου με την οικογένεια, με την συντεχνία και με το Κράτος. Είδαμε πώς στην έννοια του προσώπου, δηλαδή του αφηρημένου ατομικού υποκειμένου, αντιστοιχεί η έννοια της ιδιωτικής ιδιοκτησίας. Όμως το άτομο είναι μια αφαίρεση και στην πραγματικότητα ζει ως οικογένεια, ως πολιτική κοινωνία και ως Κράτος: η στιγμή της ιδιαιτερότητας που εκπροσωπεί δεν μπορεί να υφίσταται από μόνη της και προσπαθεί να μετατραπεί σε πραγματικότητα μόνο εφόσον αρνείται τον εαυτό της και την ενότητα της σύνθεσης.

Κατ’ αναλογία, θα έπρεπε να συμπεράνουμε ότι και η ιδιωτική ιδιοκτησία είναι μια αφαίρεση, δηλαδή μια μη πραγματική στιγμή, που αποκτά ουσία μόνο όταν ενσωματώνεται στη σύνθεση του ατομικού και του καθολικού — εκεί όπου παύει να είναι ιδιωτική. Αντιθέτως, ο Χέγκελ δεν αναγνωρίζει την ιδιωτική ιδιοκτησία μόνο στην αφαιρετικότητά της αλλά και στην πραγματικότητά της˙ και όπως η στιγμή της ιδιαιτερότητας βλέπεται λογικά στη διαλεκτική με το καθολικό, έτσι και η στιγμή της ιδιωτικής ιδιοκτησίας βλέπεται πραγματικά στη διαλεκτική της

ενσαρκωμένης ζωής. Οι αφηρημένες στιγμές της αληθινής διαλεκτικής γίνονται οι συγκεκριμένες στιγμές της ψευδούς διαλεκτικής: και στην ανεπαίσθητη αυτή μετατόπιση αποκτά φαινομενική λογική συνοχή το δόγμα της ιδιωτικής ιδιοκτησίας.

«Η ιδέα —σημειώνει ο Χέγκελ— του κράτους του Πλάτωνα περιέχει, ως γενική αρχή, την αδικία προς το πρόσωπο, καθώς θεωρεί (ο Πλάτωνας) πως το τελευταίο είναι ανίκανο για ιδιωτική ιδιοκτησία. Η αντίληψη ενός θρησκευτικού ή φιλικού, ακόμα και εξαναγκαστικού, αδελφοποιήματος των ανθρώπων μέσω της κοινοκτημοσύνης και της απαγόρευσης της αρχής της ιδιοκτησίας μπορεί εύκολα να παρουσιαστεί ως ελκυστική σε εκείνον που αγνοεί τη φύση της ελευθερίας του πνεύματος και του δικαίου και δεν την κατανοεί στις καθορισμένες στιγμές της».

Ότι αυτό το συμπέρασμα δεν αποδεικνύεται λογικά και δεν ανταποκρίνεται στην ίδια τη θεμελιώδη αρχή της διαλεκτικής του Χέγκελ, νομίζω ότι μπορεί να αποδειχθεί εύκολα, ακολουθώντας τις περαιτέρω αναπτύξεις που δίνει ο Χέγκελ στην έννοια της ιδιοκτησίας, όταν την εξετάζει στη σφαίρα της ηθικότητας, από την οικογένεια έως τη συντεχνία και το Κράτος.

Το πρώτο στάδιο της ηθικής ζωής είναι η οικογένεια, που έχει ήδη υποδειχθεί ο ρόλος της ως άμεσης ενσάρκωσης της ουσίας του πνεύματος, δηλαδή ως πρώτης σύνθεσης ενότητας και πολλαπλότητας, ως πρώτης υπέρβασης του ιδιαίτερου ατόμου μέσα στη συνείδηση μιας ανώτερης ενότητας. Η προέλευση της οικογένειας βρίσκεται στην «ελεύθερη συναίνεση των προσώπων να συγκροτήσουν ένα και μόνο πρόσωπο, να εγκαταλείψουν την ατομική και φυσική τους προσωπικότητα μέσα σε αυτή την ενότητα, η οποία, από αυτή την άποψη, είναι αυτοπεριορισμός˙ όμως, αποκτώντας με τον αυτοπεριορισμό τη δική της ουσιαστική αυτοσυνείδηση, είναι ακριβώς η απελευθέρωσή της». Το αφηρημένο, λοιπόν, στοιχείο της ατομικότητας αποκτά συγκεκριμένη υπόσταση μέσα στην οικογενειακή ενότητα μέσω του προσδιορισμού μιας κοινής βούλησης και ενός κοινού σκοπού.

Τι συμβαίνει όμως με τα οικονομικά αγαθά που ανήκουν στα πρόσωπα που αποφασίζουν να συγκροτήσουν ένα και μόνο πρόσωπο; Θα φαινόταν πως, δεδομένης της διαλεκτικής μη εξαλείψιμης σημασίας της ατομικής στιγμής, ο Χέγκελ θα έπρεπε να υποστηρίζει και τη μη εξαλείψιμη σημασία της ατομικής ιδιοκτησίας των μελών της οικογένειας. Όμως εδώ υπερισχύει η πνευματική έννοια της διαλεκτικής, και η ιδιοκτησία καθίσταται επίσης ενιαία. «Η οικογένεια — λέει ο Χέγκελ — δεν έχει απλώς ιδιοκτησία, αλλά για αυτήν, ως καθολικό και διαρκές πρόσωπο, προκύπτει η ανάγκη και η απαίτηση μιας σταθερής και ασφαλούς κατοχής, ενός πλούτου. Το αυθαίρετο στοιχείο της ατομικής ανάγκης του απλού ατόμου και ο εγωισμός των επιθυμιών μετασχηματίζονται εδώ σε μέριμνα και απόκτηση για μια κοινότητα, σε κάτι ηθικό». Η διαχείριση των οικογενειακών αγαθών ανήκει στον επικεφαλής της οικογένειας. «Αυτά αποτελούν κοινή ιδιοκτησία, έτσι ώστε κανένα μέλος της οικογένειας να μην έχει ατομική ιδιοκτησία, αλλά καθένας έχει το δικαίωμά του στο κοινό αγαθό». Ωστόσο, γίνεται κατανοητό πως αυτή η ενότητα δεν αποτελεί απόλυτη πραγματικότητα, αλλά ιδανικό προς πραγμάτωση˙ και έτσι γίνεται κατανοητό ότι «αυτό το δικαίωμα και αυτή η διαχείριση, που ανήκουν στον επικεφαλής της οικογένειας, μπορούν να συγκρουστούν, επειδή η αμεσότητα, που εξακολουθεί να υπάρχει στην οικογένεια — του ηθικού συναισθήματος, της ιδιαιτερότητας και της τυχαιότητας — είναι προφανής».

Στην ανάλυση αυτή της έννοιας της οικογένειας, η διαλεκτική του Χέγκελ διατηρεί σαφώς τον πνευματικό της χαρακτήρα. Το άτομο είναι πράγματι μια αφηρημένη στιγμή που αποκτά πραγματικότητα στην ενότητα˙ η ιδιοκτησία ακολουθεί την τύχη αυτής της αφηρημένης διάστασης και, αρνούμενη το αυθαίρετο στοιχείο, καθίσταται κοινή ιδιοκτησία, και τελικά, το αφηρημένο προσπαθεί να γίνει συγκεκριμένο σε περίπτωση σύγκρουσης, αλλά με την τάση αυτή διαρρηγνύεται η ενότητα της οικογένειας και επέρχεται άρνηση του συγκεκριμένου.

Περνώντας από την οικογένεια στην πολιτική κοινωνία, η διαλεκτική του ατόμου και του καθολικού χάνει κάπως την αυστηρότητά της, γιατί στην πολιτική κοινωνία η καθολικότητα δεν είναι ουσιαστική αλλά τυπική και συνεπώς όχι αληθινά πνευματική. Τα πρόσωπα δεν φτάνουν στην αληθινή ηθική ταυτότητα και είναι «ιδιώτες, που έχουν ως σκοπό τους το δικό τους ιδιαίτερο συμφέρον. Καθώς αυτό μεσολαβείται από το καθολικό, το οποίο επομένως τους παρουσιάζεται ως μέσο, μπορεί να επιτευχθεί από αυτούς μόνο εφόσον οι ίδιοι καθορίζουν με καθολικό τρόπο τη γνώση, τη βούληση και την πράξη τους, και συγκροτούν κρίκους της αλυσίδας αυτής της σύνδεσης». Από εδώ προκύπτει η αρχή της διαίρεσης της εργασίας, της διάκρισης των τάξεων και κυρίως της συντεχνίας.

«Η εργασία της πολιτικής κοινωνίας διασπάται, ανάλογα με τη φύση της ιδιαιτερότητας, σε διάφορους κλάδους. Καθώς αυτή η κατ' εαυτό ισότητα της ιδιαιτερότητας, ως κάτι κοινό, πραγματώνεται στη μορφή της ένωσης (associazione), ο εγωιστικός σκοπός, που αποβλέπει στη δική του ιδιαιτερότητα, περιλαμβάνει και πραγματώνει ταυτόχρονα τον εαυτό του ως καθολικό. Το μέλος της πολιτικής κοινωνίας είναι, σύμφωνα με την ιδιαίτερη ικανότητά του, μέλος της συντεχνίας, της οποίας ο καθολικός σκοπός, επομένως, είναι πλήρως συγκεκριμένος και δεν έχει άλλο πεδίο από αυτό του επαγγέλματος, το οποίο είναι προσωπική υπόθεση και ιδιάζον συμφέρον». Όμως, έστω και με αυτόν τον περιορισμένο τρόπο, η συντεχνία ανέρχεται κατά κάποιον τρόπο σε «δεύτερη οικογένεια» και, εφόσον σε αυτή το ιδιαίτερο άτομο βρίσκει, ως ιδιώτης, την διασφάλιση της περιουσίας του, μέσω αυτής εξέρχεται επίσης «από το ατομικό και ιδιωτικό του συμφέρον και αποκτά συνειδητή δράση για έναν σκοπό σχετικά καθολικό». Σχετικά μόνον καθολικός ο σκοπός της λοιπόν και επομένως ακόμα αφηρημένη από αυτή την άποψη η έννοιά της: όπως η οικογένεια και όπως το πρόσωπο, έτσι και η συντεχνία ζει πραγματικά και αποκλειστικά μέσα στο κράτος, όπου ο σκοπός της γίνεται καθολικός καθ' εαυτόν και δι' εαυτόν.

Η αληθινή, η μοναδική πραγματικότητα της ηθικής ιδέας στην απόλυτη της μορφή είναι το Κράτος. Και στο Κράτος, οι όροι της ταυτότητας που παρατηρήθηκαν στην οικογένεια αποκτούν, για τον Hegel, απόλυτη αυστηρότητα. «Αν συγχέει κανείς το Κράτος με την πολιτική κοινωνία» — παρατηρεί — «και θεωρεί πως η ουσία του συνίσταται στην ασφάλεια και στην προστασία της ιδιοκτησίας και της προσωπικής ελευθερίας, τότε το συμφέρον του ατόμου, ως τέτοιου, καθίσταται ο ύστατος σκοπός μέσα στον οποίο ενώνονται όλα τα άλλα· και επακολουθεί, ακριβώς γι' αυτό, πως η συμμετοχή στο Κράτος γίνεται υπόθεση αυθαίρετη. — Όμως, η σχέση του με το άτομο είναι τελείως διαφορετική· διότι, ως αντικειμενικό Πνεύμα, το Κράτος προσδίδει στο άτομο την ίδια την αντικειμενικότητα, την αλήθεια και την ηθικότητα, μόνο στον βαθμό που αυτό αποτελεί μέλος του Κράτους. Η ενότητα, ως τέτοια, είναι το αληθινό περιεχόμενο και ο αληθινός σκοπός, και ο προορισμός των ατόμων είναι να ζουν μια καθολική ζωή. Η περαιτέρω προσωπική τους ικανοποίηση, δραστηριότητα και συμπεριφορά έχει ως αφετηρία και τελικό αποτέλεσμα αυτήν τη θεμελιώδη ουσιακότητα και καθολική ισχύ.»

Η ηθική ουσία που πραγματοποιείται στο συγκεκριμένο Κράτος είναι, επομένως, η ίδια ενότητα, η ίδια καθολική ζωή που συντελείται μέσα στην οικογένεια: η οικογένεια και το Κράτος χαρακτηρίζονται από το ήθος, δηλαδή από την ταύτιση της καθολικής και της ατομικής βούλησης, από την ταύτιση καθήκοντος και δικαιώματος. «Η ηθική ουσία» — λέει ρητά ο Χέγκελ — «καθόσον εμπεριέχει την αυτοσυνείδηση που υπάρχει καθ' εαυτή και σε ενότητα με την έννοιά της, είναι το πραγματικό πνεύμα μιας οικογένειας και ενός λαού». Και αλλού: «Το Κράτος είναι η ηθική ουσία που έχει επίγνωση του εαυτού της — η συνένωση της αρχής της οικογένειας και της πολιτικής κοινωνίας· η ίδια ενότητα που υπάρχει στην οικογένεια ως αίσθημα της αγάπης, είναι και η ουσία του Κράτους».

Και όμως, παρά αυτήν την ταύτιση της αρχής της οικογένειας και εκείνης του Κράτους, όταν ο Χέγκελ φτάνει στο ζήτημα της ιδιοκτησίας, η λύση που είχε δοθεί για την οικογενειακή ενότητα αντιστρέφεται στην περίπτωση της Κρατικής ενότητας, και ο ιδιωτικός χαρακτήρας της ιδιοκτησίας επανέρχεται και διεκδικείται εκ νέου. Η διεκδίκηση αυτή, φυσικά, λαμβάνει χώρα μέσα από την υλοποίηση των όρων της διαλεκτικής και τη διαφοροποίηση του περιεχομένου της ατομικής και της κρατικής πραγματικότητας. «Το Κράτος», γράφει ο Χέγκελ, «καθόσον είναι ήθος, καθόσον δηλαδή αποτελεί διαπότιση του καθολικού και του ιδιαίτερου, εμπεριέχει το εξής: ότι η υποχρέωσή μου απέναντι στο καθολικό είναι ταυτόχρονα η πραγμάτωση της ιδιαίτερης ελευθερίας μου· ότι, δηλαδή, μέσα σε

αυτό, καθήκον και δικαίωμα ενώνονται σε μία και την αυτή σχέση. Όμως, δεδομένου ότι στο Κράτος οι διακριτές (διαλεκτικές) στιγμές φτάνουν επίσης στην ιδιαίτερη διαμόρφωση και πραγματικότητά τους, ανακύπτει εκ νέου η διάκριση μεταξύ δικαιώματος και καθήκοντος· αυτά, παρόλο που είναι τυπικά ταυτόσημα, είναι ταυτόχρονα διαφορετικά ως προς το περιεχόμενό τους». Και παρακάτω: «Αυτή η έννοια της ενότητας των καθηκόντων και των δικαιωμάτων είναι μία από τις σημαντικότερες προσδιορίσεις και περικλείει την εσωτερική δύναμη των Κρατών. Η αφηρημένη πλευρά του καθήκοντος σταματά στην περιφρόνηση και στην απόρριψη του ιδιαίτερου συμφέροντος ως ασήμαντου ή ακόμη και ανάξιου. Η συγκεκριμένη θεώρηση, η ιδέα, αναγνωρίζει επίσης ως ουσιώδη τη στιγμή της ιδιαιτερότητας και, συνεπώς, την ικανοποίησή της ως κάτι απλώς αναγκαίο· το άτομο, κατά την εκπλήρωση του καθήκοντός του, πρέπει ταυτόχρονα να βρίσκει κάπως και το ιδιαίτερο συμφέρον του, την ικανοποίησή του ή το ίδιον όφελος, και πρέπει αυτό να προκύπτει, μέσα από τη σχέση του με το Κράτος. Ένα δικαίωμα, μέσω του οποίου το καθολικό γίνεται το ιδιαίτερο δικό του. Το ιδιαίτερο συμφέρον δεν πρέπει πράγματι να αποκλειστεί ή να κατασταλεί πλήρως, αλλά να τεθεί σε αρμονία με το καθολικό, έτσι ώστε να επιτύχει τόσο τον εαυτό του όσο και το καθολικό. Το άτομο, ως υπήκοος όσον αφορά τα καθήκοντά του, βρίσκει, ως πολίτης, μέσα από την εκπλήρωσή των τελευταίων, την υπεράσπιση του εαυτού του και της ιδιοκτησίας του, τη μέριμνα για την ατομική του ευημερία, και την ικανοποίηση της ουσιώδους του φύσης, ήτοι την συνείδηση και το αίσθημα ότι είναι μέλος αυτής της ολότητας. Σε αυτή την εκπλήρωση των καθηκόντων, ως παροχές και έργα για το Κράτος, βρίσκεται η διατήρησή του και η ύπαρξή του. Από την αφηρημένη πλευρά, το ενδιαφέρον του καθολικού θα ήταν απλώς να εκπληρώνονται οι υποχρεώσεις και οι παροχές που αυτό απαιτεί, ως καθήκοντα».

Ο συλλογισμός αυτός που κάνει ο Χέγκελ για να διακρίνει εκ νέου τις στιγμές της σύνθεσης του ατομικού και του καθολικού μέσα στην απτή πραγματικότητα του Κράτους, είναι προφανώς τέτοιας φύσεως που ισχύει εξίσου και για την οικογένεια. Και ότι πράγματι ισχύει, το αναγνωρίζει έμμεσα ο ίδιος ο Χέγκελ όταν παρατηρεί: «Στην συγκεκριμένη ιδέα, η οποία αναπτύσσεται μέσα της, οι διαλεκτικές στιγμές της διακρίνονται και ο προσδιορισμός της γίνεται, ταυτόχρονα, διαφορετικό περιεχόμενο. Έτσι, στην οικογένεια, το παιδί δεν έχει δικαιώματα με περιεχόμενο όμοιο με εκείνο των καθηκόντων του προς τον πατέρα, όπως και ο πολίτης δεν έχει δικαιώματα με περιεχόμενο όμοιο με εκείνο των καθηκόντων του προς τον ηγεμόνα και την κυβέρνηση». Η διαλεκτική, επομένως, είναι η ίδια και θα έπρεπε να οδηγεί στα ίδια αποτελέσματα και στις δύο περιπτώσεις. Αν αυτό δεν συμβαίνει, είναι επειδή, όταν ο Χέγκελ μιλούσε για την κοινή ιδιοκτησία στην οικογένεια, χρησιμοποιούσε μία άλλη διαλεκτική, η οποία, ωστόσο, είναι επίσης αναγκαία και εξίσου εφαρμόσιμη τόσο στην οικογένεια όσο και στο Κράτος.

Σύμφωνα με αυτήν την άλλη διαλεκτική, η ενότητα της οικογένειας — και κατά συνέπεια του Κράτους — ήταν η ίδια η πραγματικότητα του ατόμου: το ιδιαίτερο και το καθολικό δεν απορρίπτονταν ως στιγμές της σύνθεσης, αλλά ως απτά (ιδιαίτερα) στοιχεία. Έτσι, η ατομική ιδιοκτησία, που μπορούσε να είναι κάτι απτό για ένα άτομο εκτός οικογένειας, γινόταν μέσα στην οικογένεια ταυτόχρονα ατομική και οικογενειακή, και επομένως, μέσα στο κράτος, ταυτόχρονα ιδιωτική και δημόσια. Δεν απέρριπτε, στην απτή πραγματικότητα, την στιγμή της ιδιαιτερότητας και του προσωπικού συμφέροντος, αλλά αποδεικνυόταν ότι το προσωπικό συμφέρον του ατόμου ήταν το ίδιο με το καλό της κοινότητας. Αν το συμφέρον του ατόμου ήταν, με οποιαδήποτε έννοια, διαφορετικό από το κοινό καλό, τότε από αφηρημένη στιγμή θα μετατρεπόταν σε απτή πραγματικότητα — γεγονός που θα συνιστούσε αντίφαση στους όρους, επιλύσιμη μόνο με την άρνηση τόσο του ατόμου όσο και της κοινότητας. Η ατομική και οικογενειακή ιδιοκτησία εκφράζει ακριβώς την ψευδεπίγραφη συγκεκριμενοποίηση της αφηρημένης στιγμής της ιδιαιτερότητας και όφειλε να αρθεί στο πλαίσιο μιας διαλεκτικής, στην οποία οι όροι παραμένουν καθαρά αφηρημένοι.

Περνώντας στη νέα διαλεκτική, αντίθετα, ο Χέγκελ διακρίνει μια *τυπική (formale)* ταυτότητα από μια διαφορά *περιεχομένου*, διάκριση στην οποία δεν μπορεί να αναγνωριστεί άλλη λογική εγκυρότητα πέρα από αυτήν της αναγνώρισης των διαλεκτικών όρων του *Είναι* και του *Δέοντος (πρέπει να είναι)*. Αλλά σε μια τέτοια περίπτωση, η διαφορά περιεχομένου είναι ουσιώδης για τη διαλεκτική ως αρνητική στιγμή και όχι ως θετική, και αντιπροσωπεύει ακριβώς τον διαρκώς αναφυόμενο εγωισμό του μεμονωμένου ατόμου, ως τέτοιου. Είναι λοιπόν σαφές πως η αναγνώριση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας, ως τέτοιας, σημαίνει τη σύγχυση του αρνητικού με το θετικό, την παραχώρηση συγκεκριμένου χαρακτήρα στην ιδιαιτερότητα έξω από τη σύνθεση, και ουσιαστικά την άρνηση της ίδιας της διαλεκτικής.

Η αλήθεια είναι ότι ο Χέγκελ δεν έβλεπε πραγματικά την διαλεκτική ανάμεσα στο *είναι* και στο *πρέπει να είναι*, και θεωρούσε ότι το πραγματικό είναι λογικό μόνο και μόνο επειδή υπάρχει. Η στάση του, τελικά, παρέμεινε διανοουμενίστικη, δηλαδή απλώς παρατηρούσε την ιδέα που είχε ήδη εξελιχθεί. Έτσι, η σύγχυση ανάμεσα στις δύο διαλεκτικές δείχνει όχι μόνο ότι δεν είχε ξεκάθαρη επίγνωση της σχέσης ανάμεσα στο αφηρημένο και το συγκεκριμένο, αλλά και ότι ένιωθε την ανάγκη να προσαρμόζεται κάθε φορά στη λογική ή την παράλογη πλευρά της πραγματικότητας. Στην οικογένεια η ιδιοκτησία φτάνει κάπως στην έννοια της κοινότητας και η φιλοσοφία δείχνει την διαλεκτική της αναγκαιότητα· στο κράτος όμως κυριαρχεί η ιδιωτική ιδιοκτησία και η διαλεκτική υποτάσσεται απλώς σε αυτό το δεδομένο.

Αυτό που έχει σημασία είναι να διακρίνουμε τις δύο διαφορετικές απαιτήσεις και τις δύο διαλεκτικές που προκύπτουν από αυτές, καθώς μόνο έτσι θα μπορέσουμε πραγματικά να κατανοήσουμε τη σχέση της φιλοσοφίας του Χέγκελ με τη φιλελεύθερη αντίληψη της πολιτικής οικονομίας, καθώς και με τις μαρξιστικές και σοσιαλιστικές θεωρίες γενικότερα.

